

Рівненський державний гуманітарний університет
Художньо-педагогічний університет
Кафедра івент-індустрій, культурології та музеєзнавства

Кваліфікаційна робота другого (магістерського) ступеня вищої освіти

**ЛІТЕРАТУРНО-КУЛЬТУРНА ВОЛИНЬ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ:
ТЕМАТИКА, АВТОРСЬКИЙ СКЛАД, ЗДОБУТКИ**

Галузь знань – 02 «Культура і мистецтво»
Спеціальність – 034 «Культурологія»

Виконала:

здобувачка вищої освіти II курсу,
групи МСКД, спеціальності
034 «Культурологія»
Шворак А.

Науковий керівник:
Д-р культурології, проф. Виткалов С.В.

Рецензент:
к.п.н., проф. кафедри образотворчого та
декоративно-прикладного мистецтва
ім. С. Шевчука, **Сташук О.А.**

Рівне – 2023

ЗМІСТ	
ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ	10
1.1. Загальна характеристика поняття регіонального краєзнавства в сучасному науковому дискурсі та сучасній науці	10
1.2. Історичне краєзнавство в контексті наукових досліджень культурного простору України: специфіка форм дослідницького пошуку	15
Висновки до розділу I	20
РОЗДІЛ II. КРАЄЗНАВСТВО ВОЛИНІ ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН	22
2.1. Регіональні історико-культурологічні дослідження в системі культурної практики України	23
2.2. Краєзнавство Волині у працях української діаспори ХХ століття	28
Висновки до розділу II	40
РОЗДІЛ III. СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ КРАЄЗНАВСТВА ВОЛИНІ У РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ	44
3.1. Видавнича та краєзнавча діяльність вітчизняних дослідників	44
3.2. Огляд проблем сучасного краєзнавства та перспективи їх вирішення	55
Висновки до розділу III	66
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	73

ВСТУП

Актуальність дослідження. Дослідження літературно-культурної сфери Волині за часів незалежності України є предметом великої актуальності та значення. Цей період, починаючи з становлення України як незалежної держави в 1991 році, знаменує собою важливий етап культурної еволюції регіону, що характеризується надзвичайним розквітом літературного та художнього самовираження. По-перше, вивчення цієї епохи необхідне для розуміння культурного відродження, яке відбулося після розриву України з радянською владою. Новонабута свобода призвела до сплеску творчого самовираження на Волині, як і в інших частинах країни, що дозволило заново відкрити та оживити національну ідентичність та спадщину. Це культурне відродження відображається в різноманітті літературних творів і художніх творів, що виникли в цей період. Авторство в цей період також є важливою областю дослідження. На літературній сцені виступав широкий спектр письменників, починаючи від відомих діячів і закінчуючи новими голосами, що з'являються. Ці автори відіграли важливу роль у формуванні літературного та культурного наративу регіону, кожен з яких привніс унікальні перспективи та досвід. Їхні роботи є не лише художнім вираженням, а й значним внеском у дискурс про національну ідентичність, історію та культурну еволюцію України.

Крім того, культурні здобутки цієї доби, що охоплюють літературний доробок і розвиток культурних інституцій і рухів, суттєво вплинули на українську культуру як на національному, так і на міжнародному рівнях. Ці досягнення підкреслюють культурну життєздатність регіону та його роль у ширшому контексті українського культурного відродження. Вони також наголошують на важливості літератури та мистецтва у триваючому процесі націєтворення та формування ідентичності в Україні. Репрезентація унікальної регіональної ідентичності Волині через літературу та мистецтво є

ще одним важливим аспектом. Особливий історичний досвід регіону та взаємодія з сусідніми культурами суттєво вплинули на його культурну продукцію. Ця регіональна специфіка є життєво важливою для розуміння різноманітного різноманіття української культури та нюансів, які відрізняють різні її регіони.

Крім того, літературні та культурні твори цього періоду відіграють ключову роль у збереженні та передачі історичної пам'яті та культурної спадщини регіону. Вони виступають мостом між минулим і сьогоденням, забезпечуючи спадкоємність і еволюцію культурних традицій. Цей аспект особливо важливий у такій країні, як Україна, де історичні наративи зазнали зовнішніх впливів і спотворень. Нарешті, глобальний контекст та зв'язки з українською діаспорою роблять це дослідження актуальним за межами України. Культурні здобутки Волині в цей період відображають та сприяють транснаціональному діалогу та культурному обміну між Україною та світовою спільнотою. Вони відіграють важливу роль у збереженні та плеканні української культурної ідентичності в діаспорі, формуючи важливий зв'язок між Україною та українцями в усьому світі.

Вивчення літературного та культурного середовища Волині в роки після здобуття Україною незалежності пропонує багате та багатогранне поле для досліджень. Вона має вирішальне значення для розуміння культурного пробудження та трансформації в пострадянську епоху, унікального внеску регіону в українську культуру, ролі літератури та мистецтва у формуванні національної ідентичності та історичної свідомості. Це дослідження не лише поглиблює академічне розуміння, а й проливає світло на динаміку культурного розвитку та формування ідентичності в сучасному світі.

Для побудови наукового підґрунтя для дослідження важливо визначити її мету, предмет та об'єкт. **Метою дослідження** є комплексний аналіз еволюції та особливостей літературно-культурного розвитку на Волині. **Предметом дослідження** є тематична широта та глибина літературних і культурних доробків, що походять з Волині або стосуються Волині в цей

період. **Об'єкт дослідження** зосереджений на актуальних літературних і культурних доробках Волині

Для досягнення поставленої мети, слід виконати наступні **завдання**:

- Проаналізувати теоретико-прикладні аспекти вивчення краєзнавчого руху в Україні на регіональному рівні, шляхом характеристики поняття регіонального краєзнавства в сучасному культурному дискурсі та дослідження історичного краєзнавства в контексті наукових досліджень культурного простору України: специфіка форм дослідницького пошуку в історичній ретроспективі.
- Дослідити регіональне краєзнавство Волині як культурний феномен, аналізуючи регіональні історико-культурологічні дослідження в системі культурної практики України та краєзнавство Волині у працях української діаспори ХХ століття.
- Охарактеризувати сучасний стан розвитку краєзнавства Волині у роки незалежності України, проаналізувавши видавничу та краєзнавчу діяльність вітчизняних дослідників та актуальних проблем сучасного краєзнавства та перспективи їх вирішення.

Загальна методика дослідження об'єднує різні методи дослідження для створення всебічного розуміння предмета. Такий мультиметодологічний підхід забезпечує цілісний аналіз літературного та культурного середовища Волині після 1991 року, фіксуючи його нюанси та складності. **Описовий метод** передбачає детальний опис літературних і культурних явищ на Волині в зазначений період. Він охоплює документування різних типів літературних творів, культурних подій та загальної культурної атмосфери. Описовий метод слугуватиме основоположним кроком, надаючи чітке уявлення про літературну та культурну сцену, закладаючи основу для глибшого аналізу. **Аналіз** передбачає препарування зібраних даних, щоб зрозуміти основні теми, стилі та закономірності у волинській літературі та культурі. Аналіз буде зосереджений на інтерпретації значень, мотивів та повідомлень, що

передаються в літературних творах та культурних висловлюваннях, а також на тому, як вони пов'язані з ширшими соціальними та історичними контекстами. Цей метод допоможе глибше зрозуміти культурне та літературне значення цього періоду. **Синтез** поєднує знання, отримані за допомогою описового та аналітичного методів, для побудови цілісного розуміння волинських літературних та культурних тенденцій. Цей метод передбачає інтеграцію різних фрагментів інформації для формування цілісної картини культурної ідентичності та еволюції на Волині в епоху незалежності. Саме за допомогою синтезу розрізнені спостереження об'єднуються для виявлення більш широких тенденцій і закономірностей. **Порівняльний аналіз** буде використано для зіставлення волинської літератури та культури з іншими регіональними та періодами. Цей метод висвітлить унікальність волинського досвіду та його внесок у ширший український культурний потенціал. Це також сприятиме розумінню регіональних відмінностей у культурній та літературній сферах України. **Індуктивні** методи передбачають отримання загальних висновків з конкретних спостережень. Цей метод особливо корисний для виявлення ширших тенденцій або узагальнень про волинську культуру на основі детального аналізу конкретних літературних творів, культурних подій чи явищ. Це дозволяє рухатися від конкретного до загального, тим самим сприяючи побудові теорії в галузі регіональних культурологічних досліджень. З іншого боку, **дедуктивні** методи передбачають застосування загальних теорій або рамок до конкретного контексту волинської літератури та культури. Цей підхід перевіряє застосовність та актуальність ширших культурних теорій до конкретного випадку Волині. Це допомагає зрозуміти, як загальні культурні закономірності проявляються в конкретному регіональному контексті Волині. Застосовуючи таку комбінацію методів, ми ґрунтовно дослідимо та інтерпретуємо літературну та культурну динаміку Волині. Ця методологія забезпечує збалансований підхід, використовуючи як емпіричні деталі, так і

теоретичні рамки, щоб забезпечити багате, глибоке розуміння культурного та літературного середовища регіону.

Дослідження має значне **теоретичне значення**, оскільки сприяє ширшому академічному дискурсу регіональних культурних студій у контексті пострадянської нації. Зосереджуючись на Волині, регіоні з унікальним історичним та культурним підґрунтям, дослідження збагачує розуміння того, як регіональні особливості впливають на літературний та культурний розвиток. Вона кидає виклик і розширює існуючі теорії регіоналізму, культурної ідентичності та літературної еволюції, особливо в контексті переходу нації від радянського правління до незалежності. Теоретичні висновки, отримані в результаті цього дослідження, можуть бути корисними для формування нових перспектив або вдосконалення існуючих теорій у культурології, літературі та постколоніальних студіях. **На практиці** результати дослідження можуть мати кілька застосувань. По-перше, вона може слугувати цінним ресурсом для освітян та науковців у галузі українознавства, славістики та регіональної культурології. Висновки та аналіз можуть бути включені в академічні навчальні програми, покращуючи розуміння регіонального різноманіття та культурного багатства України. По-друге, воно може інформувати про культурну політику та ініціативи, спрямовані на збереження та популяризацію регіональних культур в Україні, таким чином сприяючи більш інклюзивній національній культурній ідентичності. Культурні установи, такі як музеї, бібліотеки та мистецькі ради, можуть використовувати результати дослідження для розробки виставок, програм та публікацій, які точно представляють та прославляють волинську культуру. **Наукова новизна** дослідження полягає в його специфічному фокусі на Волині в епоху після здобуття незалежності, темі, яка не була широко досліджена в існуючій літературі. Це дослідження, розкриє раніше незадокументовані аспекти волинської літератури та культури, пропонуючи нові дані та інтерпретації. Інноваційний підхід дослідження до поєднання різних дослідницьких методологій для розуміння культурного та

літературного середовища регіону в контексті національної незалежності та глобальних культурних зрушень також є помітним внеском у цю сферу. Крім того, об'єднуючи різні виміри – історичний, літературний, культурний та соціальний – у цілісний аналіз, дослідження створює прецедент для майбутніх досліджень у регіональних культурних дослідженнях, особливо в пострадянському контексті. Таким чином, це дослідження не лише додає нових знань у сферу української та регіональної культурології, а й надає практичні інструменти для освітян, політиків та практиків культури. Його комплексний підхід і нові ідеї мають потенціал для формування майбутніх досліджень і практики в цій галузі.

Всебічний огляд джерел та літератури розкриває різні виміри та перспективи. Сукупність праць у цій галузі, особливо внески таких істориків, як Г.В. Бондаренко, В. Рожко, В. Денисюк, М. Костриця та інших, пропонують багатогранний погляд на історичну та культурну спадщину Волині. Видатний діяч волинського краєзнавства Г.В. Бондаренко сприяв дослідженню теоретико-методологічних проблем історикознавства. Його праці, такі як «Теоретико-методологічні проблеми історичного краєзнавства», заглиблюються в тонкощі регіональної історії в ширшому національному та європейському контекстах. Акцент Бондаренка на синхронних таблицях, які порівнюють регіональні та локальні історичні події з подіями в Україні та світі, підкреслює його підхід до розуміння історичного часу як частини континууму. В. Рожко зробив значний внесок у сакральну історію, мистецтво та архітектуру краю, розкривши маловідомі аспекти релігійного життя Волині. Його публікації, як-от «Давні святині Полісся» (1995), дають уявлення про духовний і культурний розвиток Волині протягом століть. Праця В. Денисюка, наприклад, «Волинь. Події, факти, цифри» (1997), слугує історико-краєзнавчим довідником, адаптованим для краєзнавців, екскурсоводів та туристів. Його підхід до краєзнавства наголошує на важливості осмислення минулого регіону доступними та інформативними способами. Дослідження М. Костриці проливають світло на

роль української діаспори у вивченні Волині. Його роботи, як-от «Краєзнавча діяльність української діаспори у вивченні Волині» (2013), досліджують, як емігранти з Волині сприяли збереженню та вивченню культури та історії своєї батьківщини. У «Чуєш, брате мій... Спогади Н.В. Бурчака» (Луцьк: Вежа, 1999), фіксується особистісний і людський виміри історичних постатей, пропонуючи більш інтимне зображення минулого регіону.

29-та Всеукраїнська науково-історико-краєзнавча конференція, присвячена 490-річчю надання Ковелю магдебурзьких прав, є визначною подією у вивченні історії Волині. У матеріалах конференції «Минуле і сьогодення Волині та Полісся: Ковель і Ковеляни в історії України та Волині» (Луцьк, 2008) представлено збірник вагомих наукових праць. Ці публікації в сукупності формують цілісний образ історії Волині, відображаючи складне та динамічне минуле краю. Різноманіття тем, що висвітлюються, від сакральної історії та мистецтва до впливу діаспори, ілюструє багатогранний характер краєзнавчих досліджень на Волині. Внесок цих істориків та їхня відданість вивченню минулого Волині мали вирішальне значення у формуванні нашого розуміння історико-культурної спадщини регіону. Окрім помітного внеску Г. В. Бондаренка, В. Рожка, В. Денисюка, М. Костриці у волинську краєзнавчу науку, є ще кілька праць, які роблять значний внесок в історіографію цього краю.

Праця Л. Баженова «Краєзнавство України істориками західноукраїнської діаспори (1921-2001)» дає важливий погляд на те, як українська історія інтерпретувалася та розумілася діаспорою. Ця праця пропонує унікальний погляд на краєзнавство, висвітлюючи внесок істориків за межами України. Така перспектива додає глибини нашому розумінню розвитку Волині. Книги М. Богуша «Волинське книговидання: історія і традиції» (Луцьк: Надстир'я, 2002) та «Книжковий сад «Надстир'я» (1992–2002)» проливають світло на розвиток видавничої галузі Волині, підкреслюючи її роль у культурно-історичному документуванні. У працях М. Бойка та В. Ворона «Волинські студії в Північній Америці (1949-1994)»

досліджуються зусилля волинської діаспори в Північній Америці з вивчення та збереження історії та культури Волині. Ці інсайти мають вирішальне значення для розуміння глобального впливу культурної спадщини Волині. Праця О. Каліщука та В. Дяченка «Олександр Цинкаловський – видатний дослідник Волині та Волинського Полісся» пропонує глибокий погляд на життя та творчість Олександра Цинкаловського – ключової фігури у вивченні історії та археології Волині.

Ці роботи, поряд з іншими, утворюють всеосяжний та різноманітний масив досліджень, які дають детальне та детальне розуміння багатого історичного та культурного гобелена Волині.

Ця проблематика розглядається останнім часом і у чималій кількості регіональних краєзнавчих конференцій, де питання культурного сегмента також залишаються актуальними. Достатньо у підтвердження згадати низку подібних заходів, які майже щорічно організовує і Рівненський, і Волинський обласні краєзнавчі музею, знаходячи подальше втілення у відповідних наукових збірниках. Про це частково йдеться і на сторінках фахової періодики, що друкується у місцевих університетах – ВНУ ім. Лесі Українки та РДГУ на кафедрі історії України.

Інакше кажучи, окреслена проблематика не втрачає своєї актуальності і інтерес до неї не спадає.

Можна згадати також і той факт, що і на Волині, і на Рівненщині понад 50 років функціонують ЗВО гуманітарно-педагогічного спрямування, які досить успішно готують фахівців із цього напрямку, які й також чимало років формують оригінальне культурне обличчя території історичної Волині.

Зібрані і опрацьовані **матеріали певним чином авторкою апробовані** під час здобуття вищої освіти на кафедрі івент-індустрій, культурології та музеєзнавства РДГУ в процесі слухання відповідних дисциплін професійно-орієнтованого блоку. Серед іншого – участь у наукових конференціях різних рівнів, зокрема:

- **Шворак А.П.** – здобувачка ОС «Магістр» спеціальності 034 «Культурологія», РДГУ – Творчі здобутки культурної діяльності Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців. *Українська та світова культура в умовах глобалізаційних викликів та війни: XIX міжнар. наук.-практ. конф.*, м. Рівне, 16-17 листоп., 2023 р.: Програма. Рівне: РДГУ, 2023. С. 32 [40].

- **Шворак А.П.** – здобувачка ОС «Магістр» спеціальності 034 «Культурологія», РДГУ – Краєзнавча Волинь: характеристика окремих постатей. *Сучасні соціокультурні процеси: компетентнісно-аксіологічний підхід: IV всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Полтава, 10-11 листоп., 2022 р.: Програма. Полтава : ПНПУ, 2022. С. 24 [37 с.].

- **Шворак А.П.** – здобувачка ОС «Магістр», спеціальності 034 «Культурологія», РДГУ - Специфіка реалізації реформи децентралізації на Волині: культурно-мистецький вимір. *Феномен культури постглобалізму: між нар. наук.-практ. конф.*, м. Маріуполь-Київ, 30 листоп., 2022 р.: Програма. Маріуполь-Київ, 2022. С. [23 с.].

- **Шворак А.П.** – здобувачка ОС «Магістр» спец. 034 «Культурологія» РДГУ - Культурна діяльність у регіоні: специфіка взаємодії установ різних типів. *Наука. Освіта. Суспільство очима молодих: між нар. наук. конф. молодих дослідників*, м. Рівне, трав., 2023 р. Рівне: РДГУ, 2023. С.

- **Шворак А.П.** – здобувачка ОС «Магістр» спеціальність 034 «Культурологія», РДГУ - Регіональний культурний простір у час війни: особливості організації культурної діяльності. *Звітна наук. конф. проф.-викл. складу, студ., аспірантів та докторантів РДГУ. За 2022 р.*, м. Рівне, 15 трав., 2023 р.: Програма. Рівне: РДГУ, 2023. С. [с.].

- **Шворак А.П.** – здобувачка ОС «Магістр» спец. 034 «Культурологія», РДГУ – Реформа місцевого самоврядування і питання збереження локальних культурних ознак: досвід Волині. II всеукр. наук.-практ. конф. «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук у сучасному соціокультурному просторі», м. Київ, 7-8 квіт., 2023 р.: Програма. Київ : КНУКіМ, 2023. С. 9 [39 с.].

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів та підрозділів, списку використаних джерел та літератури. В обсяг кваліфікаційної роботи було введено 65 позицій використаної літератури та джерел, кваліфікаційна робота має об'єм у 86 сторінок, з них основного тексту – 73.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Розділ І розкриває теоретичні та практичні аспекти дослідження краєзнавчого руху в Україні на регіональному рівні. Розділ містить огляд регіональної краєзнавства в рамках сучасного культурного дискурсу. Він зосереджений на визначенні та розумінні регіональної краєзнавчої історії як концепції, дослідженні її актуальності та застосування в сучасних культурних дослідженнях. У розділі наголошується на важливості краєзнавства для розуміння місцевих культур і традицій у ширшому українському контексті. Досліджується роль історичної краєзнавчої історії в науковому дослідженні культурного простору України. Він заглиблюється в специфіку дослідницьких методологій і форм, що використовуються в історичній краєзнавстві, висвітлюючи, як ці методи еволюціонували з плином часу. Секція має на меті забезпечити комплексне розуміння того, як історичні перспективи сприяють вивченню культурної спадщини та значення історичної краєзнавчої історії в сучасних дослідженнях.

1.1. Загальна характеристика поняття регіонального краєзнавства в сучасному науковому дискурсі та сучасній науці

Дослідження регіональної етнографії в Україні, зокрема в контексті сучасного наукового дискурсу та сучасної науки, відкриває багатогранний наратив, який не лише простежує коріння української культури, а й віддзеркалює історичну та соціальну еволюцію країни. Генезис українського краєзнавства лежить у давній необхідності розуміння та взаємодії з навколишнім середовищем для виживання. Ці первісні знання, спочатку зосереджені навколо полювання, рибальства та рудиментарного сільського господарства, лягли в основу раннього краєзнавства. Археологічні знахідки по всій Україні, такі як кістяні пластини з піктограмами, свідчать про те, що ці знання були не лише практичними, але й були частиною ранньої

культурної передачі. Праці античних вчених, таких як Геродот і Птолемей, є ключовими в контексті української регіональної етнографії. Вони надали перші письмові відомості про географію, культуру та мешканців Північного Причорномор'я. Ця рання документація заклала основу для того, що згодом переросло в більш структуроване вивчення краєзнавства.

Розвиток українського краєзнавства поділяється на чотири окремі етапи: виникнення, становлення та організація. Ця періодизація, яку відстоюють такі вчені, як М. Костриця та М. Пістун, пропонує основу для розуміння її еволюції від інстинктивного набору знань до структурованого наукового дослідження. Початкові етапи відзначалися описовим і спонтанним характером збору інформації, зі значним акцентом на практичному застосуванні. З плином часу це переросло в більш цілеспрямований і науковий підхід, особливо помітний з XVIII століття, коли краєзнавство почало включати методології з різних дисциплін, включаючи географію, історію та етнографію. Краєзнавство в Україні за своєю суттю є міждисциплінарним, перетинається з різними галузями дослідження. Особливо це помітно в роботах таких діячів, як Кирилов і Татищев XVIII ст., які поєднували в своїх дослідженнях географічну та історичну перспективи. Такий міждисциплінарний підхід не лише збагатив сферу, а й забезпечив більш цілісний погляд на українську культуру та історію.

Починаючи з XVI ст., особливо в епоху Відродження та Просвітництва, спостерігається помітне пожвавлення краєзнавства. Ця епоха стала свідком інтеграції краєзнавства в навчальні матеріали, що свідчить про його важливість для розуміння культурних та історичних коренів. Такі педагоги, як К. Д. Ушинський та Софія Русова, відіграли вирішальну роль у включенні краєзнавства в освітню програму, сприяючи глибшому зв'язку з національною спадщиною. На сучасну епоху українського краєзнавства суттєво вплинула політична історія країни. Інтеграція України до складу Російської імперії та подальші політичні зміни мали глибокий вплив на вивчення та спрямованість краєзнавства. Незважаючи на ці виклики, такі

установи, як Наукове товариство імені Шевченка та такі діячі, як М. Грушевський та Іван Франко, зробили значний внесок у збереження та популяризацію української етнографії. [51]

Краєзнавство являє собою універсальну дисципліну, що характеризується різноманітними підходами до її осмислення та реалізації. На сучасному етапі розвитку краєзнавство постає як багатогранна дисципліна. Її еволюція ознаменувалася розробкою науково-методологічної та концептуально-термінологічної основи, що сприяла її внутрішньому структуруванню та зовнішньому предметно-орієнтованому орієнтуванню в системі споріднених і неспоріднених наук. З огляду на його динамічний характер, стає необхідним робити узагальнення, які охоплюють проблеми локальних досліджень протягом тривалого періоду. Вважається за необхідне уточнити науково-методологічні засади як краєзнавства взагалі, так і географічного краєзнавства зокрема.

Історично склалося так, що різні радянські та українські географи і методисти, зокрема М. Баранський, О. Барков, О. Борзов, І. Матрусов, Ю. Саушкін, К. Строев, О. Діброва, К. Дубняк, Я. Савченко, В. Коваленко Жупанський, В. Замковий, Ф. Заставний, І. Ковальчук, М. Костриця, М. Крачило, В. Круль, В. Кубійович, О. Маринич, Я. Савченко, В. Коцюбинський, О. Маринич, Я. Савченко. Мариняк, Ф. Матвієнко-Гарнага, М. Откаленко, І. Ровенчак, С. Рудницький, С. Русова, І. Тесля, Т. Тетериський, П. Тутковський, О. Шаблій, Є. Савченко, В. Коцюбинський. Шипович, П. Шищенко, М. Янко сформулювали аксіоми і постулати, що стосуються різних аспектів локально-географічного краєзнавства. Краєзнавство сприймається по-різному: як наукова дисципліна, метод регіональних досліджень, дидактичний принцип, предмет викладання і виховання тощо. К. Дубняк наголошував на тристоронньому тлумаченні терміна «краєзнавство», підкреслюючи його роль як методу вивчення природничих та економічних наук, пропедевтичного курсу з географії початкової школи, а також комплексного, системна сукупність знань з

власною методологією. П. Тронько, аналізуючи дисципліну переважно зі структурної точки зору, розглядає краєзнавство як конгломерат наукових дисциплін, кожна з яких відрізняється змістом і методами дослідження. Крім того, краєзнавство розглядається як потужний науковий рух для популяризації регіональних знань, а також громадський рух, спрямований на збереження історико-культурної спадщини та відродження духовності та історичної пам'яті. Життєво важливим є визначення об'єктно-предметної бази краєзнавства та її основної складової – географічного та історичного краєзнавства. П. Тронько розглядає предмет дослідження краєзнавства як конкретний регіон, а об'єкт охоплює його історію, природу, населення, економіку, культуру, матеріальну і духовну спадщину. Однак є аргумент на користь зміщення об'єктно-суб'єктного акценту, оскільки територія (регіон) слугує сховищем різноманітної локалогічної інформації (природа, населення, економіка тощо), роблячи її первинною відносно свого змісту. [26]

Локальні дослідження, по суті, можуть бути структуровані за різними компонентами на основі різних підходів до дисперсії. Запропоновано генетичний факторний підхід, який передбачає групування компонентів локальних досліджень на основі їх сутності. Територія, час і люди, як запропонував Я. Жупанський і В. Круль стають фундаментальними підвалинами для диференціації загальнонаціональних досліджень на географічні, історичні та соціальні (пізніше запропоновані до перейменування в суспільні) локознавства. Об'єднуючим елементом тут є територія, що робить географічну локалогію ядром національного краєзнавства. Таким чином, географічне краєзнавство, як синтетична, міждисциплінарна наука, охоплює територіальну організацію суспільства в межах етнічної території українського народу, в різних історико-географічних районах, етнічних регіонах, адміністративно-економічних районах, місцевостях. Об'єктом дослідження є історико-географічні країни суцільної етнічної території та соціально-територіальні комплекси, що сформувалися в Україні. Оптимальною територіальною одиницею, що

визначає сутність краєзнавства, є історико-географічна країна (ІГК), що виконує роль етноприродної соціально-історичної демографічної територіальної системи розселення. Предметом дослідження краєзнавчих студій є просторова організація українського етнічного масиву, інтегрованого в суцільну українську етнічну територію та диференційованого в ІГК. [14]

У напрямку української науки наріжним каменем виступає визначення краєзнавства, що втілює як географічний, так і історичний контексти. Це міждисциплінарне поле виходить за традиційні межі історичного аналізу, переплітаючи нитки географії, етнографії та природознавства, щоб намалювати більш цілісну картину регіональної ідентичності та історичної еволюції України.

Географічний вимір «країнознавства» в Україні – це не лише фізичний ландшафт, а й те, як цей ландшафт сформував соціальну, культурну та політичну тканину регіону. Різноманітний рельєф України, починаючи від Карпатських гір на заході і закінчуючи степами на сході, історично впливав на розселення, економічну діяльність і навіть перебіг політичних подій. Це географічне різноманіття відображено в регіональних дослідженнях, які досліджують, як різні регіони розвинули унікальні ідентичності, що часто призводить до багатого культурного та мовного розмаїття. Наприклад, поділ українських територій між Російською та Австро-Угорською імперіями у XVIII-XIX століттях призвів до значних регіональних диспропорцій. Східна та Західна Україна, перебуваючи під різними імперськими пануваннями, переживали різні історичні траєкторії, які й досі помітні в сучасних культурних та політичних ландшафтах.

Історичний аспект «країнознавства» заглиблюється в хронологічний наратив регіонів України, досліджуючи, як історичні події та епохи формували регіональні ідентичності. Це включає вивчення таких важливих періодів, як козацька доба, радянська влада та період після здобуття незалежності. Такі історики, як Михайло Грушевський та Володимир

Яворницький, заклали основу для розуміння цих історичних подій. Крім того, історіографічний підхід до краєзнавства в Україні часто передбачає критичний аналіз історичних наративів і пам'яті. Таким чином, вивчення краєзнавства в Україні є багатогранною справою, яка потребує розуміння як географічного, так і історичного контексту. Це не просто розповідь про історичні події чи опис географічних ландшафтів, а глибший аналіз того, як ці елементи взаємодіють та формують різноманітні регіони України. Такий підхід має вирішальне значення для всебічного розуміння складної та різноманітної регіональної ідентичності України.

1.2. Історичне краєзнавство в контексті наукових досліджень культурного простору України: специфіка форм дослідницького пошуку

Краєзнавство охоплює складний масив наукових дисциплін з різноманітним змістом і методологіями досліджень. Ці дисципліни в сукупності сприяють всебічному та науковому розумінню конкретного регіону чи «краю». Предметом локознавства є природа, населення, економіка, історичне минуле, мистецтво та культура, кожна з яких досліджується за допомогою різних наукових методів, що стосуються відповідних галузей. Об'єднуючим предметом вивчення всіх аспектів локознавства є поняття «край» — термін, визначення якого залежить від перспективи та мети дослідника. Цей звіт присвячений історичним краєзнавством – галуззю краєзнавства, яка наголошує на історичних аспектах регіону. Історико-краєзнавчі студії є ключовою складовою загального краєзнавства, що характеризується наступними ознаками:

- Місцевість навчання: орієнтований на вивчення історії конкретного регіону, що проявляється через історичні та культурні пам'ятки.
- Активна природа: окрім академічного дослідження, воно передбачає участь у практичній діяльності, пов'язаній з історичними дослідженнями.

Ця сфера перетинається як із загальним краєзнавством, так і з історією, використовуючи ті самі методологічні засади, що й історична наука. Вона збагачує історичну науку, не дозволяючи їй перетворитися на абстрактне теоретизування, і, в свою чергу, набуває глибини з більш широкою перспективи історичної науки. У той час як історична наука прагне виявити закономірності в цьому процесі на рівні національних чи етнічних груп, історичні локальні дослідження мають на меті зрозуміти специфіку явищ, унікальних для локальних територій, таких як райони, міста чи села. Методи дослідження в цій галузі відрізняються від загальноісторичних досліджень за кількома ознаками:

- Специфічна організація і методика збору фактичного матеріалу.
- Акцент на конкретності та детальному вивченні історичних подій.
- Здатність вивчати сучасне суспільство через прямі сліди подій.
- Тісніший зв'язок із суміжними науками, такими як історична географія, демографія, топоніміка тощо.
- Унікальна джерельна база, що охоплює широкий спектр локальних джерел.
- Тематика дослідження

Історичні краєзнавчі дослідження виходять за межі історії, включаючи ідеї з різних суміжних наук. Історики в цій галузі проводять комплексні дослідження регіону, використовуючи різноманітні джерела та дані з інших спеціальностей, акцентуючи увагу на унікальності фактів і явищ у конкретних місцях. Цінність локального матеріалу виникає при вивченні в сукупності з історією всієї країни, висвітлення історичного процесу країни через місцеві особливості.

Історико-краєзнавчі студії використовують різні категорії джерел:

- Джерела матеріалів: у тому числі пам'ятники, будівлі, об'єкти, пов'язані з науково-технічним розвитком, археологічні пам'ятки, мистецтво та архітектурні ансамблі.

- Письмові джерела: стародавні рукописи, гравюри, акти державних органів, інші письмові та графічні документи, рідкісні книги, а починаючи з ХХ століття – фото-, кіно-, відео- та аудіодокументи.
- Усні джерела: легенди та місцеві перекази, що передаються з покоління в покоління, пов'язані з рідним краєм.

Історичні краєзнавчі студії роблять значний внесок у наше розуміння унікальної історії регіону. Спеціалізація вимагає особливого підходу до аналізу джерел і методології, що охоплює великий хронологічний діапазон і різноманітність змісту. Він може зосереджуватися на історії регіону в цілому, різних історичних періодах або конкретних місцевостях, таких як вулиці, фабрики, будівлі та історичні місця. Глибина та масштаб цих досліджень охоплюють ширші хронологічні рамки або зосереджуються на конкретних місцевих історичних подіях, тим самим збагачуючи наше розуміння історичної та культурної спадщини регіону. [18]

Поняття «краєзнавство» вперше введене в науковий обіг Іваном Франком у статті «Галицьке краєзнавство» 1892 року, являє собою значну парадигму в розумінні краєзнавства. Внесок Франка заклав підґрунтя для розгляду краєзнавства як невід'ємної частини освітньо-культурної тканини, підкреслюючи його роль у формуванні національної свідомості та патріотизму. Ця доповідь заглиблюється в еволюцію, значення та багатогранний характер краєзнавства в науковому співтоваристві, сформульований такими вченими, як Ю. Верменич та М. Костриця. Краєзнавство, за концептуалізацією Франка, виходить за рамки суто краєзнавства, включаючи в себе пізнавальні та соціоінформаційні функції. Вона служить вирішальною сполучною ланкою між вивченням історії менших регіонів або «малих батьківщин» і внеском у ширші рамки «великої науки». Специфіка краєзнавства полягає в його двоїстій природі: він підсилює природничі та соціогуманітарні дослідження місцевими нюансами, розширює спільність осіб, які займаються вивченням рідного краю. Краєзнавство, за своєю суттю складне і багатогранне, переплітає природничі

та соціально-гуманітарні системи знань. Це дозволяє персоніфіковано та конкретно представити історичний та культурний процес, руйнуючи бар'єри між професійними та аматорськими дослідниками. Такий міждисциплінарний підхід зближує краєзнавство з популярними західними історичними галузями, такими як історія повсякденного життя та соціальна історія, зосереджуючись на закономірності дій суб'єктів історичного процесу.

Вплив краєзнавства на суспільство є глибоким. Вона плекає національну свідомість, прищеплює патріотизм, створює відчутний зв'язок між поколіннями на певній території. Франко наголошував на цьому просвітницькому аспекті, наголошуючи на важливості розуміння свого найближчого оточення та історії. Д. Лихачов підтримав цю думку, визнавши краєзнавство масово інклюзивною формою науки. Однак ця інклюзивність може призвести до проблем. Широка участь у краєзнавчій діяльності, часто без жорстких академічних фільтрів, ризикує втратити об'єктивність і піддатися історичному романтизму. Тим не менш, переважання професійної краєзнавчої роботи викладачів, архівістів, музейних працівників нівелює цей ризик. Сучасний краєзнавець виступає основоположним елементом країнознавства, виконуючи освітню, дослідницьку, практичну та ідеологічну функції. Це допомагає розробити цілісну концепцію розвитку та функціонування регіону, вивчити унікальні регіональні особливості та зрозуміти взаємодію між людиною та її навколишнім середовищем. Зональні країнознавчі дослідження в межах краєзнавства вивчають унікальні риси окремих регіонів, економічну спеціалізацію, моделі розселення та антропогенний вплив. Цей ширший підхід сприяє всебічному розумінню регіоналізму та його викликів, що вимагає глибокого історичного розуміння, що забезпечується краєзнавством. Краєзнавство, за своєю суттю, є мозаїкою деталей, кожна з яких сприяє глибшому розумінню спадщини регіону. Його багатогранний характер, що охоплює різні напрямки досліджень і методології, однозначно позиціонує його в історичному дослідженні. Незважаючи на виклики, притаманні будь-якій історичній галузі, здатність

краєзнавства залучати широке коло суспільства та збагачувати національну свідомість підкреслює його неминущу актуальність і важливість у науковій та соціальній сферах. [18]

На початку XXI століття українське суспільство стикається зі значними викликами, які вимагають детального реагування для забезпечення прогресу в різних аспектах суспільства. Ключовим серед них є розвиток сучасної української нації та громадянського суспільства, які значною мірою залежать від омолодження національної свідомості та пам'яті. Це омолодження значною мірою пов'язане з реформуванням та модернізацією національної системи освіти, зокрема в історичній та гуманітарній освіті. Краєзнавство в Україні, що виникло з природничо-наукового коріння за часів Івана Франка, тепер охоплює широкий спектр, що охоплює історію, економіку, фольклор та етнографію. Ця експансія відображає поглиблення терміну «край», який українською мовою означає не лише географічну територію, а й етнодуховний та тісний зв'язок із землею. Про сплеск інтересу до краєзнавства свідчать значний науковий доробок, конференції та центральна роль таких організацій, як Всеукраїнська спілка краєзнавців.

Популярність краєзнавства зумовлена його здатністю синтезувати минуле, сьогодення та майбутнє, обґрунтовуючи історичні дослідження природничими, історичними та художніми основами. Ця сфера набрала обертів завдяки різним факторам, зокрема зростанню локальних та регіональних історичних досліджень, введенню нових історичних джерел та переходу до мікроісторичних підходів. Крім того, інтеграція краєзнавства в систему освіти та державна підтримка ще більше зміцнюють її популярність. Краєзнавство є важливим інструментом в освіті, пропонуючи всебічне розуміння конкретних регіонів і сприяючи формуванню національної свідомості. Його багатогранний характер, що охоплює педагогічну, пропедевтичну та наукову сфери, збагачує освітній шар. Ця багатфункціональність, однак, також створює проблеми у визначенні її обсягу та методології, що призводить до поєднання професіоналізму та

аматорства в цій галузі. Краєзнавство є невід'ємною частиною історичного регіоналізму, що забезпечує унікальний погляд на історію, культуру та соціально-економічну динаміку конкретних регіонів. Вона доповнює ширші історичні дослідження та сприяє цілісному розумінню минулого та сьогодення України. Ця інтеграція краєзнавства в історичні студії відображає діалектичну єдність загального та особливого, пропонуючи детальну мозаїку різноманітної історії України.

Указ Президента України №35/2001, "Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні", являє собою важливий крок у підтримці та розвитку краєзнавства в країні. Ураховуючи значення краєзнавчого руху для відродження історичної пам'яті народу та національно-патріотичного виховання молоді, цей указ визначає ряд заходів для реалізації цих цілей.

1. **Розвиток краєзнавчого руху:** Кабінет Міністрів України має розробити та затвердити програму розвитку краєзнавчого руху до 2010 року, що включає заходи на честь 75-річчя Всеукраїнської спілки краєзнавців у 2001 році.
2. **Фінансування:** Програма має бути забезпечена фінансово, передбачаючи кошти у державному бюджеті України щорічно.
3. **Підтримка краєзнавчих організацій:** Міністерство культури і мистецтв України та інші відповідні органи повинні сприяти діяльності місцевих осередків Всеукраїнської спілки краєзнавців, краєзнавчих музеїв та історико-культурних заповідників.
4. **Освітня інтеграція:** Міністерство освіти і науки України повинно включити краєзнавство до навчальних планів і програм різних освітніх установ, а також сприяти розробці наукових проблем історії та теорії краєзнавства.
5. **Залучення молоді:** Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України має розробити заходи для залучення молоді до вивчення історії рідного краю та розробки краєзнавчих маршрутів.

6. Інформаційна підтримка: Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України повинен забезпечити висвітлення діяльності Всеукраїнської спілки краєзнавців у ЗМІ.

Цей указ підкреслює стратегічне значення краєзнавства як інструменту виховання національної свідомості та ідентичності, підтримуючи його інтеграцію в освіту та дослідження і забезпечуючи державну підтримку цього напрямку.

Краєзнавство, як динамічна складова національної освіти та історичних досліджень, відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності та свідомості в Україні. Його еволюція від суто природничо-наукової галузі до багатогранної галузі відображає мінливі суспільні потреби та виклики. Хоча його популярність і актуальність незаперечні, краєзнавство все ще стикається з теоретичними та методологічними проблемами, які вимагають постійної наукової уваги. Його успішна інтеграція в освітні та суспільні рамки є ключем до формування сильного почуття національної ідентичності та єдності, необхідних для прогресу країни у XXI столітті. [30]

Висновки до розділу I

Розділ I дослідження присвячений теоретичним та прикладним аспектам дослідження краєзнавчого руху в Україні на регіональному рівні, пропонує всебічне уявлення про еволюцію та значення краєзнавства в культурному та академічному середовищі України. Концепція регіонального краєзнавства ґрунтовно досліджується, простежуючи своє коріння до примітивних знань, необхідних для виживання, таких як полювання, рибальство та сільське господарство. Ці ранні знання, про що свідчать археологічні знахідки, такі як кістяні пластини з піктограмами, відігравали вирішальну роль у культурній передачі. Розділ висвітлює внесок античних вчених, таких як Геродот і Птолемей, у документування географії, культури та мешканців Північного Причорномор'я, закладаючи основу для структурованих краєзнавчих досліджень.

Еволюція української етнографії простежується на різних етапах, від її виникнення до організації як наукового дослідження. Ця еволюція ознаменована переходом від описового та спонтанного характеру збору інформації до більш наукового підходу, що включає методології географії, історії та етнографії. Міждисциплінарний характер української краєзнавчої історії проілюстрований у працях таких діячів XVIII століття, як Кирилов і Татищев, які об'єднали географічну та історичну перспективи. Відзначено відродження місцевої історії в епоху Відродження та Просвітництва, підкреслюючи її інтеграцію в навчальні матеріали та її роль у сприянні глибшому зв'язку з національною спадщиною. Ця сучасна доба українського краєзнавства сформована політичною історією країни, значний внесок зробили такі інституції та діячі, як Наукове товариство імені Шевченка, М. Грушевський та Іван Франко, незважаючи на виклики, пов'язані з політичними змінами та інтеграцією до Російської імперії.

Краєзнавство характеризується багатогранним характером, розвиваючись від простої наукової дисципліни до комплексної галузі з добре розробленою науково-методологічною та концептуально-термінологічною базою. Ця еволюція призвела до узагальнень, що охоплюють тривалі періоди, і уточнень у науково-методологічних основах географічної етнографії.

Видатні радянські та українські географи і методологи, зокрема М. Баранський, О. Барков та багато інших, внесли свій вклад у розвиток краєзнавчих аксіом і постулатів. У доповіді висвітлено різноманітні інтерпретації краєзнавства як наукової дисципліни, методу регіональних досліджень та предмета викладання. Також наголошується на ролі краєзнавства як наукового руху для популяризації регіональних знань та громадського руху за збереження спадщини.

Запропоновано генетичний факторний підхід для структурування локальних досліджень, зосереджуючись на території, часі та людях. Географічна етнографія представлена як синтетична, міждисциплінарна наука, оптимальною одиницею дослідження якої є історико-географічна

країна (ІГК). Такий підхід дозволяє детально дослідити просторову організацію українського етнічного масиву та диференціацію ІГК. Висвітлено історико-краєзнавчий процес у контексті наукових досліджень культурного простору України, наголошено на його унікальних методологіях досліджень та джерельній базі. Історико-краєзнавчі студії пропонують всебічний погляд на історію регіону, інтегруючи ідеї з різних суміжних наук. Популярність краєзнавства пояснюється її здатністю синтезувати минулі, теперішні та майбутні перспективи, підкріплену державною підтримкою та інтеграцією в систему освіти. Указ Президента України No 35/2001, наголошуючи на стратегічному значенні місцевої історії для національної свідомості та ідентичності, окреслює заходи щодо її підтримки та розвитку. Серед них – розвиток краєзнавчого руху, фінансування, підтримка краєзнавчих організацій, освітня інтеграція, залучення молоді та інформаційна підтримка.

РОЗДІЛ II. КРАЄЗНАВСТВО ВОЛИНІ ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Розділ II розглядає унікальний внесок Волинського регіонального краєзнавства в культурну сферу України. Цей розділ розділений на два підрозділи: Регіональні історико-культурологічні дослідження в системі культурної практики України: ця частина присвячена аналізу внеску Волинського регіонального краєзнавства в ширшу систему історико-культурологічних досліджень в Україні. Особлива увага приділяється тому, як Волинське краєзнавство сприяє збереженню та розвитку української культури, а також вивченню місцевої історії та традицій. Аналізується взаємодія між регіональними особливостями Волині та загальнонаціональним культурним контекстом. Краєзнавство Волині у працях української діаспори ХХ століття: друга частина зосереджена на ролі української діаспори у вивченні та пропагуванні Волинського краєзнавства. Розглядаються важливі праці та видання, створені представниками української діаспори в ХХ столітті, які займалися дослідженням Волині. Особлива увага приділяється аналізу їхнього впливу на збереження та поширення знань про Волинь, а також на розвиток краєзнавства як наукової дисципліни. У цілому, розділ надає глибокий аналіз значення Волинського регіонального краєзнавства як культурного феномену, який відіграє ключову роль у збереженні та розвитку української культурної спадщини та ідентичності.

2.1. Регіональні історико-культурологічні дослідження в системі культурної практики України

Нещодавнє відродження інтересу до краєзнавства та витоків минулих подій значно посилило значення краєзнавства, особливо в українському контексті. Це піднесення особливо помітне у сферах національної освіти,

науки та культури, де всебічні регіональні дослідження цінуються дедалі більше. Заглиблення в історію такого регіону, як Волинь, у другій половині ХХ століття пов'язане зі складнощами, не в останню чергу через потенційне політичне та ідеологічне втручання. Крах комуністичного режиму в Україні ознаменував значний поворотний момент, проклавши шлях до більш вільних гуманітарних досліджень. Цей зсув дозволив більш відверто досліджувати історичні події та культурні явища, які раніше були приховані або змінені ідеологічними упередженнями. Фокус на Волині особливо помітний через його багатий історичний спадок та його унікальне місце в ширшому наративі української історії. Повоєнна доба наклала яскраво відбиток на дослідження історикознавчого краєзнавства на Волині. Протягом 1950-х і 1960-х років помітно зросла публікація історико-краєзнавчих статей у регіональних журналах. Цей період також став свідком розквіту краєзнавчих музеїв, присвячених краєзнавству, етнографії та народній архітектурі. Однак справжня складність і розмаїття місцевої історії часто залишалася недослідженою через обмеження тоталітарного режиму.

Видатні дослідники, такі як Р. Арцишевський, Г. Бондаренко, Н. Бурчак та інші, відіграли важливу роль у висвітленні розвитку краєзнавства на Волині за радянської влади. Їхня праця висвітлює важливі аспекти історії регіону, зокрема вивчення класової боротьби та революційних подій у бурхливий період трьох революцій та громадянської війни в Росії. Луцький педагогічний інститут відіграв у цьому контексті ключову роль, видаючи збірники краєзнавчих досліджень, які дали безцінну інформацію про минуле регіону. У 1970-х і 1980-х роках відбулося помітне пожвавлення краєзнавства та етнографії. Це пожвавлення проявилось у виданні великих праць з історії різних населених пунктів і регіонів Волині, що значною мірою сприяло збагаченню краєзнавчого наративу. Створення туристичних путівників та нарисів ще більше сприяло поширенню знань про минуле краю. Незважаючи на ці досягнення, дослідники часто стикалися з проблемами, особливо коли їхні висновки перетиналися з політично чутливими темами. Ідеологічний

контроль, здійснюваний радянським режимом, часто диктував напрямок і характер досліджень, що призводило до потенційних упереджень і прогалин в історичному наративі. У сучасний період акцент змістився в бік більш цілісного та неупередженого розгляду історії Волині. Зараз дослідники досліджують наукову спадщину етнографів другої половини ХХ століття, прагнучи контекстуалізувати їхній внесок у ширшому контексті української історії. Це прагнення має вирішальне значення не лише для збереження історичної спадщини регіону, а й для розуміння впливу політичних та ідеологічних сил на розвиток краєзнавства та етнографії. Дослідження історичної етнографії Волині другої половини ХХ століття виявляє складну взаємодію культурних, історичних та політичних чинників. Розпад комуністичної системи в Україні ознаменував значну зміну підходу до регіональних досліджень, що дозволило отримати більш повне та тонке розуміння минулого регіону. Однак залишаються проблеми, особливо в усуненні прогалин та упереджень, спричинених попередніми політичними та ідеологічними обмеженнями. Нинішня тенденція до більш ґрунтовного та об'єктивного аналізу історії Волині є позитивним кроком на шляху до розуміння не лише минулого регіону, а й його місця в ширшому українському наративі. [19]

На рубежі ХХІ століття українське суспільство бореться з різноманітними внутрішніми та зовнішніми викликами, спричиненими плином часу. Ключовим елементом навігації в цих складнощах є розуміння та інтерпретація національної історії. Цей підвищений інтерес до історичних та етнографічних досліджень був особливо помітним в Україні, де політичний, економічний та культурний розвиток підкреслив чіткі регіональні відмінності. Волинь, поряд з іншими історичними регіонами, такими як Галичина, Закарпаття, Донбас, Крим та інші, є свідченням багатого та різноманітного історичного різноманіття України. Нюанси економічних та культурних відмінностей між цими територіями стали центром уваги дослідників, що призвело до глибшого розуміння регіонального розмаїття

України. Такий акцент на регіональних студіях має вирішальне значення для всебічного розуміння історії України, зокрема розуміння місцевих наративів та їхнього внеску в національний історичний контекст. Волинь, з її мінливими історичними та етнографічними кордонами, зазнавала змін протягом століть під впливом різної політичної динаміки в Україні. Визначенню та вивченню цього регіону, особливо того, що називають «Великою Волинью», з XIX століття приділяється значна увага, що підкреслює важливість регіональних досліджень у ширшому масштабі історичних досліджень. На розвиток історикознавчих та краєзнавчих досліджень в Україні, зокрема на Волині, суттєво вплинули політичні та соціальні зміни. Утворення Всеукраїнської краєзнавчої спілки та запровадження краєзнавчих дисциплін у школах та університетах підкреслюють зростаюче значення цієї галузі. Цей бурхливий інтерес до краєзнавства призвів до відродження та модернізації історичної освіти, відіграючи вирішальну роль у реформуванні національної свідомості та пам'яті. Розуміння краєзнавства такого регіону, як Волинь, вимагає глибокого занурення в його минуле, простежуючи його історичний розвиток через різні адміністративні зміни. Це дослідження є не лише подорожжю в політичні та територіальні зрушення регіону, але й відображенням його неминущого культурного та історичного значення в ширшому українському наративі. Історико-краєзнавчі дослідження Волині, особливо з 19 до початку 20 століття, дають вирішальний погляд на еволюцію українського суспільства, політики, економіки та культури. Науково-краєзнавчий рух, що об'єднався навколо Всеукраїнської краєзнавчої спілки, сприяв глибокому розумінню багатой історичної спадщини України. Залучення шкіл та вищих навчальних закладів до краєзнавства у поєднанні зі створенням історико-краєзнавчих музеїв ще більше збагатило цю сферу. Цей зростаючий інтерес до краєзнавчих досліджень є свідченням їхньої ключової ролі у формуванні освітнього середовища та культурної ідентичності України. Вивчення краєзнавства, особливо в таких регіонах, як Волинь, має важливе значення

для розуміння тонкого розуміння історичної та культурної еволюції України. Це подорож, яка переплітає регіональні особливості з ширшим національним контекстом, пропонуючи всебічний погляд на багату та різноманітну історію України. Такий фокус на локальній історії не лише збагачує академічний дискурс, а й відіграє значну роль у формуванні національної свідомості та ідентичності, життєво важливих для прогресивного розвитку країни та інтеграції в ширший європейський культурний простір. [65]

Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України веде свій початок від створення Волинського обласного товариства краєзнавців 17 листопада 1989 року під час III Волинської історико-краєзнавчої конференції. Ця конференція стала знаковою подією, в якій взяли участь делегати з різних районів та міст Волинської області, представники державних установ та громадських організацій. Зі створенням Всеукраїнської спілки краєзнавців, яку очолив академік НАН України Петро Тимофійович Тронько, обласна організація була зареєстрована у складі спілки у 1993 році. Це стало поворотним моментом у консолідації та визнанні краєзнавства на Волині та в Україні в цілому.

Краєзнавство постійно приваблює нових учасників, хоча помітно бракує залучення молоді. Проте студентські олімпіади, роботи Малої академії наук, курсові та дипломні роботи студентів, а також дослідження аспірантів незмінно приносять нові імена та приводи для оптимізму в цій галузі. Краєзнавці Волині – це не просто ентузіасти історії, культури та природи краю. Серед них досвідчені дослідники, архівісти, бібліотечні працівники, музейні працівники та викладачі, робота яких полягає у зборі документів та експонатів, воскресенні забутих чи нововиявлених історичних постатей, заповненні певного «вакууму» у збереженні традицій, звичаїв, побуту та багатьох культурних надбань. Ця робота має вирішальне значення для збереження історичної пам'яті та забезпечення національної самосвідомості та національно-культурного розвитку регіону і держави. Волинська обласна організація налічує 144 члени, які також входять до

складу національного об'єднання, з філіями в різних районах, таких як Володимир-Волинський, Іваничій, Камінь-Каширський, Ковельський, Маневичий, Луцький та Любомльський. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України за 25 років зробила вагомий внесок у національно-культурне відродження, досліджуючи та вивчаючи регіон, видавши сотні книг та тисячі статей на краєзнавчу тематику. Багато волинян були відзначені різноманітними нагородами за плідну працю з розвитку краєзнавчого руху. До них належать освітяни та діячі культури, такі як Г. Бондаренко, Г. Гуртовий, Б. Заброварний, І. Кічій, Г. Маслай, О. Огнева, Г. Охріменко, О. Ошуркевич, А. Силюк, Є. Коваленко. Франчука та ін. Деякі з них були лауреатами премії імені Дмитра Яворницького Всеукраїнської спілки краєзнавців, інші були відзначені регіональними нагородами. У 2009 р. археолог О. Златогорський був нагороджений Грамотою Кабінету Міністрів України, а відомий дослідник Луцька В. Пясецький – Грамотою Міністерства культури України. Першими лауреатами премії імені П. Тронька НСКУ у 2012 році стали музейні працівники Віра Комзюк, Наталія Пушкар та журналіст Валерій Мельник. Спілка краєзнавців послідовно проводить значну роботу на чолі з членами Правління, які забезпечують високий рівень проведення різноманітних краєзнавчих заходів з точки зору організації, фінансового та наукового забезпечення. У співпраці з обласною та міською владою Волинська спілка активно займається вивченням, дослідженням та розробкою сучасної волинської символіки. Герб і прапор Волинської області були прийняті Волинською обласною радою народних депутатів 17 грудня 1997 року. Підготовлено понад 50 проектів гербів для сільських рад Ковельського, Старовижівського та Шацького районів, частини міст Волині. Краєзнавці мають можливість публікуватися в журналі обласного інституту післядипломної освіти «Педагогічний пошук», у періодичних виданнях Волинського краєзнавчого музею, у фаховому журналі «Хроніка Волині» Волинського наукового центру при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки та інших фахових колекціях.

Регіональна організація НСКУ отримує постійну підтримку ректорату університету.

До 20-річчя ВОРНСКУ вийшов спеціальний випуск «Минуле і сьогодні Волині та Полісся», в якому зібрано відомості про діяльність обласного союзу, його членів, лауреатів різних премій, а також Статут обласного союзу, Кодекс честі та інші документи. Також вийшов новий спецвипуск до 25-річчя обласної організації, що містить матеріали про останні п'ять років діяльності ВОРНСКУ. Сьогодні обласна організація діє на основі завдань та орієнтирів, поставлених П'ятим (позачерговим) з'їздом Національної спілки краєзнавців України. [15]

2.2. Краєзнавство Волині у працях української діаспори ХХ століття

Розгляд історії волинської краєзнавчої спадщини був би неповним без визнання значної ролі, яку відіграли уродженці Волині в діаспорі. У минулому столітті десятки тисяч волинян вирішили емігрувати, керуючись різними факторами, такими як соціально-економічні умови, політичні обставини, етнічні міркування, релігійні мотиви, родинні зв'язки та інші. Ці емігранти роз'їхалися по всьому світу, оселившись у різних країнах від Західної Європи до Австралії, від Південної Америки до Сполучених Штатів і Канади. Незважаючи на тисячі кілометрів від Батьківщини, найбільш активні та культурно свідомі волиняни шукали шляхи до співпраці у вивченні історії та культури рідного краю. У діаспорі виникли численні краєзнавчі товариства, асоціації та волинезнавчі групи, серед яких двома найвідомішими були Товариство «Волинь» та Інститут дослідів Волині, що діяли у Вінніпезі (Канада). Ці організації відіграли вирішальну роль у формуванні почуття спільноти та збереженні культурної ідентичності уродженців Волині. Після Другої світової війни краєзнавчі центри виникли майже одночасно у таких великих містах, як Нью-Йорк, Клівленд, Буффало, Торонто та Вінніпег, ставши осередками для подальшого дослідження та документування багатой спадщини Волині. Найвищий рівень активності

продемонстрував Вінніпезький відділ. Саме в цьому канадському місті відбулися перші організаційні збори, під час яких, з ініціативи інженера Максима Бойка, було прийнято одностайне рішення про об'єднання розпорошених зусиль окремих волинян у те, що стане майбутнім Товариством «Волинь». [49] На зборах, скликаних з організаційною метою в Колегії св. Андрія, інженери Максим Бойко, Гнат Дучинський, Антон Молитвеник, Степан Миколайчук, Коленник Щерблюк, Тиміш Мельник і Володимир Мельник спільно ухвалили наступну заяву: «Нижчепідписані збори осіб у Вінніпезі, зібравшись 26 листопада 1949 р. в приміщенні Колегії св. Андрія, постановили, після обговорення, видати звернення через вільну українську пресу на всіх континентах Західної півкулі».

Звернення було адресоване до земляків із закликом взяти участь у збиранні матеріалів, що висвітлюють життя українців на Волині від 1917 до 1949 року, охоплюючи московську, польську та німецьку окупації. Зібрані матеріали планувалося опрацювати під назвою «Волинь у боротьбі за волю України» та видати або книжкою, або серійними випусками в українській вільній пресі. Метою цієї ініціативи була демістифікація та декомунізація співвітчизників, які емігрували до Канади, США, Аргентини та інших країн у довоєнний час. Передбачалося, що робота матиме історіографічний характер. Відповідальним за організацію збору було призначено інженера М. Бойка. Було висловлено колективне побажання, щоб вищезгадане починання набуло виразно національного характеру, характеризувалося науковим підходом і залишалося незалежним від будь-якої організації чи політичної приналежності». Понад півтора року підготовча група займалася підготовкою до створення науково-дослідної установи. Ця установа мала успадкувати славетну спадщину Товариства дослідників Волині, яке діяло в Житомирській губернії з 1900 по 1920 рік, та будувалась на фундаменті існуючого Товариства за кордоном. [40]

21 липня 1951 року під час загальних зборів Товариства «Волинь» (ТВ), що відбулися у Вінніпезі, було офіційно представлено статут. Також

було оголошено керівництво та адміністрацію новоствореної спільноти уродженців Волині, яка отримала назву Інститут дослідів Волині. Головою Інституту став доктор Ю. Мулик-Луцик, секретарем обрано М. Бойка, скарбником - М. Подворняка, а референтом - І. Онуфрійчука. Одночасно було створено Раду Інституту дослідів Волині на чолі з С. Радчуком. Голова висловив оптимізм щодо труднощів вивчення історичної Волині на відстані, але наголосив на потенційному успіху з огляду на наявність численних живих свідків та багатого матеріалу. Серед ключових пріоритетів Інституту дослідів Волині (ІДВ) - збереження історичного зв'язку Волині як невід'ємної складової України. Інститут ставив собі за мету об'єктивно висвітлювати визвольні події на Волині та активно підтримувати ініціативи, спрямовані на об'єднання фізичних, духовних і наукових ресурсів українського народу для служіння великому благу України. В «урочистій обітниці» волиняни зобов'язалися присвятити всі свої зусилля справі визволення України. Вони усвідомлювали труднощі адаптації до життя на північноамериканському континенті, справедливо визнаючи потенційну небезпеку денаціоналізації в місцях їхнього нового поселення. У відповідь на це занепокоєння вони доклали максимум зусиль для колективного служіння українській справі та збереження всіх духовних цінностей, успадкованих від своєї історії. [7]

Інститут також мав на меті налагодити широку співпрацю з іншими академічними установами, що займаються волинськими студіями. Планувалося залучити таких видатних діячів, як Улас Самчук, поетеса Оксана Лятуринська, сестра Лесі Українки Ізидора Косач-Борисова, скульптор Леонід Молодожанін, протоієрей С. Герус, отаман Тарас Бульба-Боровець, митрополит Іларіон та низку інших видатних осіб з волинської діаспори. Щоб підкреслити близькість зв'язків з Товариством дослідників Волині (ТДВ), яке діяло в Житомирі на початку ХХ століття, було особливо згадано митрополита Никанора (Абрамовича), який був дійсним членом Інституту дослідів Волині.

Никанор Никандрович Абрамович (1883-1969) був яскравою особистістю. Він був молодшим братом П. Н. Абрамовича, відомого організатора краєзнавчого руху на Волині в першій третині ХХ століття. Після закінчення Волинської духовної семінарії в Житомирі та Київської духовної академії у 1910 році був висвячений на священника і служив на Західній Волині. За активну громадську діяльність, зокрема опіку над біженцями, за рекомендацією брата став членом Житомирського академічного легіону. За часів української державності Н. Абрамович відіграв вирішальну роль в організації українського церковного життя в Житомирі та обіймав посаду Волинського губерньського інспектора народної освіти. Був активним членом Братства св. Спаса, яке ставило за мету відродження українських традицій у православної церкви. У 1918 році редагував культурно-просвітницький місячник «Світець» у Житомирі, а в 1919 році став співредактором україномовного журналу «Громадянин». Того ж року опублікував брошуру «Освіта на селі».

У повоєнний час митрополит Никанор проживав у Західній Німеччині, де очолив УАПЦ в екзилі. Незважаючи на виклики часу, він продовжував активно займатися громадською діяльністю. На знак визнання його заслуг у 1954 році його обрали почесним головою Інституту дослідів Волині, а в 1961 році він передав цю посаду митрополиту Іларіону. Н. Абрамович є автором кількох історико-краєзнавчих праць, серед яких такі, як «Наші могили» (з інструкціями щодо розкопок курганів), «Культ предків на Волині», «Історія Дерманського монастиря», «Стародавні церковні звичаї на Волині» та багато інших. [6]

Наші співвітчизники були свідомі того, що на історичній батьківщині волинезнавство в партійних структурах перетворилося на інструмент ідеологічної боротьби, зводячи його до класового ракурсу і, як наслідок, вносячи упередженість у вивчення історії краю. Щоб протистояти цій упередженості, було організовано збірник різнопланових волинезнавчих матеріалів, що охоплював документальні, іконографічні, нумізматичні,

етнографічні, філологічні та інші матеріали. Значну увагу було приділено мемуарам, які увійшли до початкових архівних фондів Інституту дослідів Волині. Потім редакційна колегія відібрала найбільш взірцеві твори для публікації. Для цього було створено видавничий фонд, який складався з внесків членів Товариства Волині, що мешкали у США та Канаді. Згодом внески надходили також від членів Товариства Волині із Західної Європи, Австралії та Латинської Америки. Невдовзі в Нью-Йорку вийшло два числа «Волинського кварталника», а у Вінніпезі - збірник «Волинь у боротьбі за волю України». Однак перший досвід показав, що коштів на обидва збірники не вистачає. 15 серпня 1951 року під час засідання Дирекції Інституту було прийнято рішення про консолідацію зусиль і заснування нового науково-популярного збірника з волинознавства під назвою «Літопис Волині». Як зазначив секретар Інституту дослідів Волині Максим Бойко: «Практика показала, що обмежена кількість волинських емігрантів не в змозі утримувати і збірник, і журнал. Тому виникла потреба об'єднатися під єдиною назвою, яка б слугувала платформою для всіх волинян та авторів наукових і науково-популярних матеріалів, які походили з різних регіонів України».[40]

Перше видання «Літопису Волині» побачило світ у 1953 році в Аргентині, його видав волинський видавець з Буенос-Айреса Степан Кравець. До збірника увійшли наукові дослідження, спогади та документи, зокрема, Анатолія Дублянського, Тараса Присяжного та Леоніда Делійського. Висвітлювалися теми давньої історії краю, зокрема походження назви «Волинь», легенди про заснування Луцька, замок Любарта в Луцьку, а також нещодавні історичні події, зокрема масові розстріли в'язнів у Луцьку, здійснені НКВС на початку німецько-радянської війни. Наступні випуски «Літопису Волині» розширили тематичне розмаїття, залучаючи нових авторів та висвітлюючи сучасні події в Україні. Журнал охоплював широкий спектр тем, включаючи археологію, історію, географію, природу, населення, економіку Волині, релігійне життя, культуру, етнографію,

літературознавство, пресу, філателію та нумізматику. Особлива увага приділялася життю волинян під час різних окупацій, зокрема польської, німецької та радянської. Періодичність видання залежала від наявних коштів, а окремі випуски були приурочені до знаменних дат в історії України та Волині, таких як 1000-ліття Хрещення Київської Русі, сторіччя поселення українців у Канаді, 40-річчя Інституту дослідів Волині та Товариства «Волинь» у Вінніпезі.

Останнє видання «Літопису Волині», опубліковане в 1992 році, було приурочене до річниці проголошення незалежності України. Важливо, що свої видавничі зусилля здійснювались виключно на кошти, зібрані з пожертв, що свідчить про підтримку з боку широкого загалу членів Товариства «Волинь». Відповідно до своєї місії 1951 року, Товариство «Волинь» у співпраці з Інститутом дослідів Волині докладало постійних зусиль, щоб зробити внесок в українську культуру і науку, не лише через публікації на волинську тематику, але й на ширшу українську тематику. Центральне місце в цій місії займала публікація творів митрополита Іларіона (І. І. Огієнка). Загальноукраїнська діяльність Товариства «Волинь» та Інституту дослідів Волині відіграла вирішальну роль у формуванні морального та формального визнання в рамках організованого життя широкої української громади в Канаді та за її межами. Краєзнавча діяльність Інституту дослідів Волині є важливою сторінкою в історії українських громад з Волині по той бік океану.

Окрім серії «Літопис Волині», що налічує загалом 20 томів, Товариство «Волинь» та Інститут дослідів Волині, від самого початку свого існування, ініціювали видання окремих праць з історії краю, творів відомих письменників і державних діячів, присвячені боротьбі за волю України, а також мемуарів. Каталог Інституту дослідів Волині і Товариства «Волинь», виданий у 1990 році, засвідчив вихід у світ під їхньою егідою 65 найменувань різних жанрів. [29]

За останнє десятиліття видання «Літопису Волині» побачило світ ще понад десяток видань, в яких помітний акцент зроблено на працях,

пов'язаних з історією, археологією та етнографією Волині. Серед них варто відзначити «Нарис історії Волинської землі» І. Левковича, «Український рік у народних звичаях» С. Килимника (у 5 томах), «Український рік у народних звичаях» О. Цинкаловського та інші праці Цинкаловського «Річка Прип'ять та її притоки», «Стародавні пам'ятки Волині», «Стара Волинь і Волинське Полісся» (у 2-х томах), Є. Пастернака «Нарис історії Холмщини і Підляшшя», П. Шумовського «Остріг: Історична монографія», Т. Бульби-Боровця «Армія без держави», С. Ярмуся «Духовність українського народу» та «В країні моїх батьків», Ф. Онуфрійчука «За православно козацьку Україну», В. Трембіцького «Національно-державні кордони Великої Волині в 1918 році» та інші.

У перше десятиліття існування Інституту дослідів Волині та Товариства «Волинь» фундаментальну роль відігравав науковець Максим Бойко. Він народився 1912 року в селі Лопушне біля Почаєва на Крем'яниччині, а з 1945 по 1948 рік вивчав економіку в Українській господарській високій школі в Мюнхені. Оселившись у Вінніпезі в 1949 році як інженер, М. Бойко відіграв вирішальну роль у заснуванні «Ініціативної групи волинян» у листопаді того ж року, заклавши основу для подальшого створення Товариства «Волинь». Через два роки з'явився Інститут дослідів Волині, а М. Бойко став його секретарем.

За його безпосередньої участі вийшли перші три випуски «Літопису Волині», де він був редактором. Крім того, він співпрацював з редакцією «Енциклопедії українознавства» у підготовці статей про визначних діячів православ'я. З 1960 року М. Бойко понад два роки проживав в Англії, працював у бібліотеці Лондонського університету, а згодом - бібліотекарем в Індіанському університеті в Блумінгтоні (США). У 1967 році він заснував Центр волинської бібліографії, зосередившись на бібліографії Волині.

Продовжуючи наукову діяльність, зокрема захистивши у 1969 р. дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук, М. Бойко залишався прихильником бібліографії Волині. За 25 років заснований

ним Центр випустив 30 бібліографічних збірників, що охоплюють такі теми, як історія Волині, церковне життя, збройна боротьба тощо. Бібліографічні покажчики зараз Максима Бойка зберігаються на славістичних кафедрах американських університетів та в Бібліотеці Конгресу США. В Україні повне зібрання його праць зберігається в Рівненському обласному краєзнавчому музеї, подароване автором своїм землякам. [3] Серед наукових праць, виданих під егідою історико-географічного краєзнавства, особливо вагомим внеском є словник професора Олександра Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся» у двох томах, які побачили світ у 1984-1986 роках. [60 ; 61] Олександр Цинкаловський (1898-1983), видатний археолог, історик і краєзнавець, народився у древній столиці Волині - Володимирі. З 1925 року навчався на православному богословському факультеті Варшавського університету у Варшаві. Ще в студентські роки він влаштувався на роботу в Археологічний музей у Варшаві. Незабаром Цинкаловський спрямував свої інтереси на вивчення Волині, будучи спеціально делегованим музеєм для збору археологічних та історичних пам'яток у цьому регіоні. Після закінчення університету він став членом Польського археологічного товариства, а згодом приєднався до Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові. З 1936 року Цинкаловський очолював Волинський музей при Кременецькому ліцеї, розпочавши збір матеріалів для своєї головної праці - історико-географічного словника Волині.

Цинкаловський вважав себе продовжувачем справи відомого волинського краєзнавця М. І. Теодоровича, якого називав «першим щирим працівником і дослідником» Волині. У 1961 році вчений успішно видав польською мовою «Матеріали до передісторії Волині і Волинського Полісся».[28] Згодом побачили світ його праці «Річка Прип'ять та її притоки» та «Стародавні пам'ятки Волині». Тим часом рукопис словника, обсягом понад тисячу сторінок, готовий до друку, так і не був надрукований. Протягом багатьох років автор намагався знайти необхідні кошти для його видання. Однак наприкінці життя доля посміхнулася авторіві словника. У

середині 1980-х років завдяки ініціативі видавничої управи Волинського товариства праця Цинкаловського нарешті побачила світ. На жаль, автор пішов з життя всього за кілька місяців до виходу першого тому. [48]

Іншим відомим краєзнавцем, який досліджував Волинь був видатний вчений зі світовим ім'ям, митрополит Іларіон (професор І. І. Огієнко), який зіткнувся з викликами еміграції, що привела його до Канади в 1947 році. Навіть після переселення Огієнко продовжував цікавитися місцевою історією, яку почав вивчати ще в студентські роки в Київському університеті. Він заглибився в численні архівні матеріали, в тому числі з Воскресенської та Вознесенської церков у Брусиліві. У своєму короткому вступі до нарису з історії Брусилівського Свято-Воскресенського храму Огієнко висловив потребу висвітлити у своїх працях деякі аспекти церковного та суспільного життя у XVIII столітті, особливо в таких малодосліджених місцевостях, як Радомишльський повіт. Краєзнавчі розвідки Огієнка охоплювали історію освіти, братств, медицини та різні аспекти життя його рідного краю. З-під його пера послідовно вийшли такі історичні нариси, як «Брусилівська Воскресенська церква», «Брусилівська братська школа», «Брусилівський братський шпиталь», «Брусилівське церковне братство». Особливістю роботи Огієнка як краєзнавця було ретельне використання різноманітних архівних та літературних джерел. Він детально аналізував назви міст, сіл, річок, урочищ та пов'язані з ними легенди. Значну увагу Огієнко приділив дослідженню стану освіти в регіоні, де він з гордістю підкреслював існування шкіл майже в кожному селі України впродовж XVII-XVIII століть. Висловлюючи вдячність, він відзначив Тадеуша Чацького, відомого польського педагога, який на початку XIX століття був головним попечителем шкіл Київського навчального округу, що охоплював Волинь. [37]

У науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка зберігається унікальний єдиний примірник книги Огієнка «Містечко Брусилів та його околиці: Історичний нарис». Під її шкіряною палітуркою на цупкому жовтому папері автор ретельно вклеїв вирізки з

повітової газети «Радомишлянин», де 1913 року було вперше опубліковано його дослідження. Цей нарис викликав значний інтерес серед читачів, про що свідчать рецензії в «Радомишлянині» та листи на ім'я Огієнка, в яких читачі просили видати подібний нарис про Радомишль. Проте подальші події внесли зміни в життя Ігоря Огієнка, як і в життя багатьох мільйонів українців. Можна з великою впевненістю стверджувати, що якби обставини не змусили вченого покинути Батьківщину, він був би серед визначних лідерів та організаторів краєзнавчого руху, відігравши вирішальну роль у формуванні духовного розвитку України. Однак примхлива доля розпорядилася інакше. Перебуваючи в еміграції в Європі, а згодом у Канаді, Ігор Огієнко продовжував приділяти значну увагу краєзнавчим дослідженням, зосереджуючись на історії, культурі та книгодрукуванні рідної України, зокрема Волині. Серед визначних публікацій вченого такі праці, як «Українські Пересопницькі Євангелія 1556 року» та «Житомирські Євангелія», «Нарис з історії культурного життя старої Волині», «Історія українського друкарства», «Дерманська друкарня: Історико-літературний нарис з культурного життя Волині», «Свята Почаївська лавра».

У канадський період вчений створив такі фундаментальні праці, як «Словник мови Шевченка», «Етимологічний і семантичний словник української мови» у чотирьох томах, «Дохристиянські вірування нашого народу», «Слово о полку Ігоревім», «Князь Острозький і його культурна праця» та багато інших. Загалом коло зацікавлень Ігоря Огієнка було величезним, а кількість його наукових праць - значною. У 1961 році Ігор Огієнко був удостоєний честі бути почесним головою Товариства «Волинь» та Інституту дослідів Волині. Саме цим інституціям вчений заповідав виключне право на видання та перевидання всіх своїх праць. Спадщина вченого налічує понад 2000 праць, серед яких книги, монографії, словники, статті, історичні та краєзнавчі нариси, дослідження, науково-популярні статті тощо. Цінний науковий доробок, зокрема краєзнавчу спадщину цього велетня української національної культури, дослідники продовжують

виявляти та вивчати. Професор Києво-Могилянської академії Юрій Мицик, який ознайомився з архівом Івана Огієнка у Вінніпезі в 1999 році, зазначив, що існують всі підстави зробити висновок, що творча спадщина вченого зберігається на належному рівні. За це слід завдячувати, насамперед, магістру Консисторії Української Православної Церкви в Канаді Володимирі Сенчуку, який створив систему зберігання архіву митрополита та склав його опис. [35]

Видатний волинський письменник Улас Самчук (1905-1987) тісно співпрацював з Волинським товариством та Інститутом дослідів Волині. За сприяння цих науково-видавничих осередків побачили світ його романи «Ост» і «Втеча від себе», а також «Чого не гоїть вогонь» і «На твердій землі». Крім того, вийшли краєзнавчі нариси та спогади «На білому коні», «На вороному коні», повість про Голодомор в Україні «Марія», а також Волинська трилогія. У 1980 році Улас Самчук був висунутий кандидатом на здобуття Нобелівської премії. Одним із перших в Україні у 1994 році у збірнику праць Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині вийшов його краєзнавчий нарис «Волинь незабутня». [56]

Видавничий каталог Інституту дослідів Волині та Товариства «Волинь» охоплює не лише наукові, краєзнавчі та літературні праці, але й включає пам'ятні марки та поштові штемпелі. Вони присвячені знаменним подіям, таким як ювілеї Інституту дослідів Волині і Товариства «Волинь», 1000-ліття хрещення України-Русі, сторіччя поселення українців у Канаді, Почаївській Божій Матері, а також видатним діячам української культури - митрополиту Іларіону, Уласу Самчуку, Агатангелу Кримському, Оксані Лятуринській, Олексі Стефановичу. Листівки в каталозі охоплюють широке коло тем, зокрема різдвяні, великодні та релігійні мотиви, з видами Почаївської лаври, Волинської Божої Матері тощо. Деякі випуски листівок присвячені таким особистостям, як І. Огієнко, Леся Українка та Іван Франко. Крім того, спеціальна сувенірна колекція марок і листівок була присвячена першому Президенту незалежної України Леоніду Кравчуку. [34]

Стала діяльність Інституту дослідів Волині і Товариства «Волинь» значною мірою була можливою завдяки самовідданим зусиллям лідерів організації, зокрема Юрія Мулика-Луцика, Максима Бойка, Михайла Боровського, Іллі та Федора Онуфрійчуків, Сергія Радчука, Степана Ярмуся та низки інших осіб. Доктор Юрій Мулик-Луцик (1913-1991) був одним із перших організаторів цих поважних наукових осередків волинезнавства. Він народився в селі Татаринці на Крем'янецьчині, навчався у Львівському та Варшавському університетах, брав активну участь у збройному опорі проти нацистських окупантів на Волині. У повоєнний час науковець проживав у різних країнах Європи, зокрема у Польщі, Чехословаччині, Австрії та Німеччині. У 1948 році в Мюнхені під керівництвом професора Ю. Шевельова успішно захистив докторську дисертацію на тему «Психотранспозиція в українському синтаксисі». Згодом викладав в Українській Богословсько-Педагогічній Академії в Мюнхені. У 1948 році Юрій Мулик-Луцик переїхав до Вінніпегу, де протягом тривалого часу відігравав визначну роль у керівництві Інституту дослідів Волині та Товариства «Волинь». Серед його доробку - численні наукові праці, зокрема «Філософські та психологічні аспекти ономастики», «За мислячий підхід до політики» та інші.[37]

Протягом усього 50-річного періоду наукової та краєзнавчої діяльності волинян у Канаді помітною постаттю був Ілля Онуфрійчук, уродженець Ковеля, інженер (1911-1999). Після «великого переселення» української еміграції після Другої світової війни родина Онуфрійчуків опинилася в Канаді. Ілля Онуфрійчук від самого початку став активним організатором у Товаристві «Волинь» та Інституті дослідів Волині. У 1958 році він перебрав на себе роль заступника голови Інституту дослідів Волині, а згодом став його головою, зосередивши свої головні зусилля на створенні видавничого фонду. Серед його стратегій - активне налагодження зв'язків з різними фондами співвітчизників, організація пожертв, сприяння розповсюдженню виданих праць та залучення нових авторів. Ілля Онуфрійчук підтримував тісні зв'язки

зі своєю історичною батьківщиною, активно взаємодіючи з науковими центрами Волині, Рівного та Житомира, де проводили свої дослідження волинські вчені. Ці зв'язки помітно поглибилися після здобуття Україною незалежності. Починаючи з 1992 року, Ілля Онуфрійчук регулярно підтримував тісні зв'язки з дослідниками та науковцями з України зі своєї далекої резиденції у Вінніпезі, започаткувавши постійний обмін листами та посилками. [36]

До молодшого покоління діячів, пов'язаних з Інститутом дослідів Волині та Товариством «Волинь» належить доктор Сергій Радчук, останній голова Інституту. Історія життя доктора Радчука є типовою для багатьох західних волинян. Народившись у 1926 році в селі Березовичі Володимир-Волинського району, він разом з батьками емігрував до Німеччини у 1944 році, а з 1947 року оселився в Канаді. У 1975 році д-р Радчук продовжив навчання в Українському вільному університеті в Мюнхені, де успішно захистив докторську дисертацію на тему «Нова канадська конституція та етнічні меншини». У 1974-1981 роках він обіймав посаду президента Конгресу Українців Канади, а в 1985 році був нагороджений Орденом Канади, найвищою офіційною державною нагородою Канади. Доктор Радчук відвідав Україну в червні 1996 року, під час якого йому та Іллі Онуфрійчуку було присвоєно звання почесного професора Вченою радою Волинського державного університету імені Лесі Українки. Крім того, було підписано угоду про створення філії історичного факультету Волинського державного університету. Плани спільних зусиль були в процесі реалізації, але втрутився час.

У грудні 1999 року у Вінніпезі відбулася остання спільна зустріч Товариства «Волинь» та Інституту дослідників Волині. Ця зустріч була одночасно святковою і меланхолійною. Сергій Радчук, розмірковуючи про досягнення за 50 років, визнав, що обидві інституції, які займаються дослідженням Волині, ефективно виконали свою історичну місію і завершують свою діяльність з почуттям виконаного обов'язку. Зважаючи на

те, що багато з перших засновників вже відійшли у вічність, а нові покоління україномовних канадців асимілювалися в північноамериканську культуру з різними інтересами, доктор Радчук висловив радість, що справа діаспори продовжується сучасними дослідниками та краєзнавцями. Таким чином, на оптимістичній ноті опустилася завіса над унікальною історією волинської інституції за океаном, створеною самовідданою працею численних патріотів, які безкорисливо вкладали свої «гроші і час», щоб передати естафету новим поколінням дослідників у незалежній Україні. [34]

Інститут дослідів Волині, Товариство «Волинь», створені уродженцями Волині в діаспорі у ХХ столітті, відіграли вирішальну роль у збереженні культурної ідентичності своєї батьківщини. Завдяки таким публікаціям, як «Літопис Волині», вони демістифікували та декомунізували українську діаспору, зосереджуючись на історичних зв'язках, визвольних подіях та ширших ініціативах на користь України. Ціла плеяда науковців, дослідників здійснили значний внесок у розвиток краєзнавства Волині, забезпечивши міцний зв'язок між діаспорою та Батьківщиною.

Висновки до розділу II

Розділ II дослідження присвячений краєзнавству Волині, зображуючи її як самобутній культурний феномен в українському контексті. Цей розділ структуровано на два основні підрозділи, кожен з яких заглиблюється в різні аспекти краєзнавства Волині та її внесок в українську культурну спадщину.

Перший підрозділ досліджує, як краєзнавство Волині сприяє ширшому українському історико-культурознавчому навчанню. У цій частині наголошується на важливості волинської краєзнавчої справи у збереженні та розвитку української культури, досліджується її роль у розумінні краєзнавства та традицій. Проаналізовано взаємозв'язок між регіональними особливостями Волині та національно-культурним контекстом України, висвітлено унікальну історичну спадщину регіону та його роль у ширшому наративі української історії. У підрозділі детально описані виклики, з якими

стикалися під час вивчення історії Волині, особливо за радянських часів, коли політичне та ідеологічне втручання часто спотворювало історичний наратив. Однак пострадянський період дозволив більш відкрито та об'єктивно дослідити минуле Волині, що призвело до відновлення інтересу до місцевої історії та культури регіону. Видатні дослідники та установи, такі як Луцький педагогічний інститут, відіграли вирішальну роль у цьому відродженні, зробивши значний внесок у збагачення краєзнавчого наративу. Другий підрозділ досліджує роль української діаспори у вивченні та популяризації волинського краєзнавства. У цій частині розглядаються важливі праці та публікації представників діаспори, зосереджуючись на їхньому впливі на збереження та поширення знань про Волинь та на розвиток краєзнавства як наукової дисципліни. Висвітлено внесок діаспори у підтримання зв'язку зі своєю батьківщиною та підтримку культурно-історичних досліджень Волині. Підкреслено зусилля діаспори у створенні краєзнавчих товариств та науково-дослідних установ, які відіграли ключову роль у збереженні культурної самобутності корінних жителів Волині. Ці організації, зокрема у Вінніпезі (Канада), відігравали важливу роль у зборі матеріалів, проведенні досліджень та публікації праць з історії та культури Волині. Зусилля цих діаспорних груп допомогли подолати упередження та прогалини в історичному наративі, нав'язані радянським режимом, що значною мірою сприяло більш повному розумінню минулого Волині. Загалом у розділі II представлено глибокий аналіз значення краєзнавства Волині як культурного феномену. Він показує, як цей краєзнавець відіграє ключову роль у збереженні та розвитку української культурної спадщини та ідентичності як в Україні, так і серед української діаспори.

Пожвавлення інтересу до краєзнавства в Україні, зокрема в контексті Волині, свідчить про важливу зміну підходу до історичних досліджень та збереження культури. Це відродження особливо важливе у сферах національної освіти, науки та культури, де всебічні регіональні дослідження набули особливого значення. Ключові події у краєзнавстві Волині

- Зміни посткомуністичної епохи: падіння комуністичного режиму в Україні стало поворотним моментом, який дозволив більш відкрито та неупереджено досліджувати історію. Це дозволило дослідникам заглибитися в аспекти минулого, які раніше були приховані або змінені ідеологічними упередженнями.
- Фокус на Волині: багата історична спадщина Волині та її унікальна роль в українській історії зробили її центром вивчення. Повоєнний розвиток ознаменувався значним збільшенням краєзнавчих видань та створенням музеїв, присвячених історії, етнографії та архітектурі регіону.
- Виклики за радянської влади: за часів радянської влади дослідження на Волині стикалися з обмеженнями, часто продиктованими політичними програмами. Незважаючи на це, такі дослідники, як Р. Арцишевський, Г. Бондаренко, Н. Бурчак, зробили помітний внесок, хоча їхні роботи часто відображали ідеологічний ухил режиму.
- Відродження наприкінці ХХ століття: 1920 – 1970-ті роки ознаменувалися поживленням краєзнавства та етнографії на Волині, що призвело до публікації значних праць про поселення та історію краю.
- Сучасний цілісний підхід: сучасні дослідники переглядають наукову спадщину ХХ століття, прагнучи помістити її в ширший український історичний контекст. Ці зусилля є життєво необхідними для збереження історичної спадщини Волині та розуміння впливу політичних та ідеологічних сил на історичні дослідження.

Внесок української діаспори, особливо волинської, сприяв збереженню та вивченню історії та культури регіону. Еміграція волинян по всьому світу призвела до утворення краєзнавчих товариств і груп, зокрема у Вінніпезі, Канада. Ці групи відіграли ключову роль у збереженні культурної самобутності волинян за кордоном. Зусилля діаспори включали збір матеріалів про українське життя на Волині та їх публікацію, часто як

контрнарратив радянській історіографії. «Хроніка Волині» та інші видання розширили уявлення про історію краю, охопивши різні аспекти від найдавніших часів до новітніх подій. Такі особистості, як митрополит Никанор Абрамович та Максим Бойко, зробили значний внесок у вивчення та збереження історії Волині. Їхні напрацювання та ініціативи в діаспорі збагатили розуміння минулого Волині. Волинське товариство та Волинський науково-дослідний інститут своєю діяльністю створили міст між діаспорою та їхньою батьківщиною, зробивши значний внесок у культурний та науковий потенціал України. Відновлення уваги до місцевої історії в таких регіонах, як Волинь, має вирішальне значення для всебічного розуміння різноманітної історії України. Він підкреслює важливість регіональних досліджень у національних наративах та висвітлює еволюційний характер таких регіонів, як Волинь, у різних політичних динаміках. Цей зростаючий інтерес до краєзнавства є ключовим у формуванні освітньої та культурної ідентичності України, наголошуючи на необхідності об'єктивного та ґрунтовного історичного аналізу.

Діяльність Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України та внесок української діаспори ілюструють активну взаємодію з минулим регіону. Ці зусилля мають вирішальне значення для збереження історичної пам'яті, плекання національної ідентичності та сприяння культурному розвитку як регіону, так і держави. Продовження дослідження історії Волині, як в межах України, так і діаспорою, залишається життєво важливим для розуміння складного історичного значення регіону та його місця в ширшому українському та європейському контексті.

РОЗДІЛ III. СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ КРАЄЗНАВСТВА ВОЛИНИ У РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Розділ III присвячений сучасному стану розвитку краєзнавства Волині у період незалежності України, поділяється на дві основні частини. Перша частина, підзаголовок якої - Видавнича та краєзнавча діяльність вітчизняних дослідників, охоплює аналіз діяльності українських науковців у сфері краєзнавства, зокрема видавничої діяльності, що є важливою складовою культурного та інтелектуального розвитку регіону. Цей підрозділ включає огляд різних видань, наукових робіт та проектів, які були ініційовані або впроваджені українськими вченими та дослідниками у сфері краєзнавства. Друга частина, Огляд актуальних проблем сучасного краєзнавства та перспективи їх вирішення, зосереджується на визначенні та аналізі ключових викликів, які стоять перед краєзнавством Волині в сучасних умовах. Таким чином, розділ III надає глибокий та комплексний аналіз стану краєзнавства на Волині, відображаючи як історичну, так і сучасну динаміку розвитку цієї науки в контексті української незалежності.

3.1. Видавнича та краєзнавча діяльність вітчизняних дослідників

На сучасному етапі Волинське краєзнавство переживає період розквіту, зумовлений підвищеним інтересом до своєї історичної спадщини та вивченням історії рідного краю. Динамічне зростання краєзнавчого руху, активна участь нових ентузіастів та науковців у дослідженнях, розвиток національної освіти, науки та культури в Україні є помітними подіями. Цей сплеск пов'язаний з демонтажем комуністичної системи та усуненням ідеологічних і комунікативних бар'єрів, що уможливило прогрес у всіх наукових галузях, зокрема гуманітарних.

Слід зазначити, що багатство публікацій окремих науковців знайшло своє відображення і у процвітанні видавничої справи Волині. Зокрема,

державний сектор регіону представлений різними видавничими організаціями, серед яких Волинське обласне редакційно-видавниче підприємство «Надстир'я», редакційно-видавничі відділи Волинської обласної друкарні, Ковельська міська друкарня, підрозділ СНУ ім. Лесі Українки, нині недіюча редакція газети «Вежа», інформаційно-видавничий відділ ЛНТУ. У недержавному секторі свій внесок у розмаїття видавничого середовища роблять кілька видавничих організацій: видавництво «Твердиня», «Ініціал», «Медіа», «Волинські старожитності», мистецька агенція «Терен», «Ключі», «Книжкова фабрика», «Християнське життя», «Мінотавр» та інші. Шлях книговидання на Волині був непростим, адже багато з цих видавництв ведуть свою історію з моменту проголошення незалежності, що є закономірним кроком у процесі українського державотворення. Ці видавництва є беззаперечно відданими та палкими патріотами, які охоче йдуть на жертви заради збагачення літературного середовища найкращими літературними творами. [6]

Видавничі установи регіону розвивають власну матеріально-технічну базу, зосереджуючись на забезпеченні високого рівня технологічних процесів та підвищенні якості своєї продукції. Професіонали, які працюють у редакційних колективах, як колишні, так і теперішні, ставляться до своїх обов'язків з належним почуттям обов'язку та скрупульозністю. Вони насамперед накопичують професійний досвід у літературному, художньому та технічному редагуванні, а також в управлінні друкарськими замовленнями. З проголошенням незалежності України розпочався новий етап у розвитку книговидання Волині, який можна охарактеризувати як період відновлення та становлення. Характерні риси, здобутки та проблеми цього етапу заслуговують на окреме дослідження. У 1990 році на Волині було видано 15 книг загальним накладом 192 тисячі примірників. До 2001 року шість видавництв області випустили 170 книг загальним накладом 103 тисячі примірників. Серед них 44 художні твори, 80 науково-методичних видань, 13 дитячих книжок, 28 творів краєзнавчої та іншої тематики. [5]

Тематичний і типологічний аналіз видавництва Волині дозволяє виявити такі тенденції: обсяг і різноманітність видавничого асортименту формуються під впливом процесів комерціалізації книговидавництва, що призводить до зсуву в бік задоволення масового попиту. Приватний сектор, зокрема, концентрується переважно на виданні художньої літератури. Державні підприємства узгоджують свою редакційну політику з підготовкою навчальних матеріалів. Таким чином, сучасна поліграфічна інфраструктура Волині здатна виробляти високоякісну друковану продукцію широкого спектру. Станом на 2002 рік на Волині функціонувало 21 поліграфічне підприємство різних форм власності, які випускали різноманітну продукцію. [6]

Одним із ключових осередків популяризації краєзнавства в області є Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Ця організація бере на себе провідну роль в організації Всеукраїнських наукових історико-краєзнавчих конференцій «Минуле і сучасне Волині та Полісся». Ці конференції присвячені різним районам області та визначним історичним подіям, за результатами яких під егідою Національної спілки краєзнавців вийшло 65 видань. Хоча безпосередня публікація матеріалів здійснюється різними друкарнями та фондами, волинські краєзнавці, які долучаються до цієї ініціативи - це досвідчені науковці, архівісти, бібліотекарі, музейні працівники та вчителі. Ці люди відіграють важливу роль у збиранні документів, відкритті забутих історичних постатей, збереженні традицій, звичаїв та культурних надбань. Їхні зусилля сприяють формуванню національної ідентичності та культурному розвитку як регіону, так і країни. [6]

Серед ключових гравців на видавничій арені Волині виділяється Волинська обласна друкарня. Це видавниче підприємство займає унікальне становище як єдиний суб'єкт видавничої справи, що працює ще з радянських часів. Спочатку її діяльність була зосереджена на випуску газет та різноманітних публікацій для держави, що потребувало погодження з

управліннями Державного комітету з питань преси для виходу в світ. Бюрократична система контролю того часу накладала жорсткі обмеження на творчу свободу, перешкоджаючи дослідженню нашої складної і часто драматичної історії з реалістичної перспективи. З 1990-х років друкарня перейшла до публікації різноманітних матеріалів, задовольняючи як індивідуальні, так і державні запити. Сьогодні це один із найбільших видавничо-поліграфічних комплексів у Волинській області. Оснащена необхідними матеріальними ресурсами, технікою, відповідними приміщеннями, сучасним обладнанням для рулонного та аркушевого офсетного друку, вона здатна запропонувати читачам широкий тематичний спектр видань. Незважаючи на широкий спектр суб'єктів видавничої діяльності в регіоні, ефективно працюють лише ті з них, які мають необхідний творчий потенціал, підготовлені кадри та технічні ресурси. Матеріальною основою для масового книговидання є наявність відповідної поліграфічної бази. Регіональний книговидавничий процес особливо важливий з огляду на його роль у відновленні зв'язку з минулим і подоланні творчих обмежень.

Волинська обласна друкарня займається виданням численних індивідуальних та колективних праць у царині краєзнавства: монографій, посібників, підручників, історико-інформаційних видань, художніх та бібліографічних нарисів, історико-краєзнавчих нарисів. Тематична палітра цих видань охоплює різноманітні теми, зокрема Волинь у міжвоєнний період та Другу світову війну, історію Волині в іменах та постатях, історію міст і містечок історичної та сучасної Волині, етнографію, культуру, археологію, українсько-польські взаємини. Різні автори роблять внесок у дослідження політичних, правових та соціальних аспектів розвитку регіону в різні періоди. Для прикладу краєзнавець В. Рожко широко висвітлює сакральну історію, мистецтво та архітектуру краю, висвітлюючи невідомі грані релігійного життя Волині та України. У тритомному виданні М. Киричука «Волинь – земля українська» на основі архівних джерел та матеріалів

давньоруських і старопольських літописів досліджуються історичні зв'язки краю. Ця праця високо оцінена за виправлення історичних неточностей та правдивий історичний виклад. [32] Варто відзначити книгу В. Пясецького та Ф. Мандзюка «Вулиці і майдани Луцька», яка є енциклопедією з історії вулиць, провулків та площ Луцька. [50]

Важливу роль у виданні краєзнавчої літератури відіграє також і ТзОВ «Ковельська міська друкарня», що сприяє збереженню історичної пам'яті та патріотичному вихованню. Зосереджуючись переважно на випуску газет, друкарня розширила свої можливості і на друк книг, налагодивши співпрацю з видавництвом «Надстир'я». [2] З 1988 року інший важливий актор на арені краєзнавчої видавничої справи - Камінь-Каширська районна друкарня, нині ТзОВ «Камінь-Каширська друкарня», перейшла на самоокупність, що підвищило ефективність виробництва. Цей потужний комплекс забезпечує повний технологічний цикл виробництва поліграфічної продукції, в тому числі газет «Полісся» та «Ратнівщина».

Крім того, варто відзначити і редакційно-видавничий відділ «Вежа» СНУ імені Лесі Українки, що діяв з 1995 року та зробив значний внесок у випуск широкого спектру краєзнавчих видань. Закономірно, що видавництво випускало значну кількість різноманітних видань, які охоплювали збірники наукових праць за матеріалами конференцій, симпозіумів, круглих столів, науково-практичних семінарів. Серед цих публікацій були також індивідуальні та колективні монографії, підручники, навчальні посібники, навчально-методичні матеріали, конспекти лекцій, краєзнавчі бібліографічні покажчики тощо. Історичний факультет університету, який слугував осередком зародження, розквіту та поширення краєзнавчого руху, відіграв логічну роль ініціатора різноманітних краєзнавчих заходів. «Вежа» була натхненником і безпосереднім учасником патріотичного виховання молоді, визнаючи використання історичного краєзнавства як засобу виховання підрастаючого покоління. Зважаючи на те, що історична спадщина є основою для майбутнього прогресу та розуміння минулого, збереження пам'яток

історії та культури стає важливим елементом у системі розвитку держави та вихованні громадян-патріотів. У 2001 році Волинське книжкове видавництво поповнило свій загальний фонд 51 місцевою книжкою, в яких представлені твори місцевих письменників накладом 10 тис. примірників. Серед книг, підготовлених до друку цим видавництвом, 45 мають науковий характер, а 4 належать до категорії художньої літератури. [6]

Засноване 20 лютого 1992 року, Волинське обласне редакційно-видавниче підприємство «Надстир'я» за роки незалежності не лише міцно утвердилося, а й зайняло значну видавничу нішу у Волинській області. Визнаний лідер у виданні української книги, воно вважається фундаментальною основою захисту національних інтересів і гідності. Відрізняючись від інших видавництв кількістю та якістю, жанровим розмаїттям, художнім оформленням та авторським доробком, «Надстир'я» може похвалитися розмаїтим спектром видань з краєзнавчої тематики. Це і монографії, і словники народних географічних термінів, характерних для Волині, і буклети про регіон. За перші 10 років своєї діяльності редакція успішно видала понад 500 книг загальним накладом понад 1,6 мільйона примірників. Видавництво впливає на суспільно-політичне, літературне та мистецьке життя регіону, духовний світ волинян, сприяє відродженню історичної пам'яті, формує нове управлінське, економічне та естетичне мислення.

Закономірно, що видавництво «Надстир'я» здійснило помітний і ґрунтовний аналіз поліграфічної діяльності видавництв, який став важливим джерелом для здійснення цього дослідження. Видання пропонує найбільш детальний, практичний і реалістичний аналіз видавничих осередків Волині та видатних регіональних діячів. Редакція «Надстир'я» постійно дбає про зміцнення своєї матеріально-технічної бази, вдосконалення пропозицій щодо виготовлення різноманітної поліграфічної продукції, використання новітньої організаційної та комп'ютерної техніки. Це прагнення знайшло підтримку з боку волинської влади, зокрема Б. Климчука, В. Заремби та П. Онищука, які

сприяли виділенню коштів на сучасний видавничо-комп'ютерний комплекс, що дозволило прискорити видавничі процеси та підвищити якість матеріалів.

Значна частина видавничого портфоліо «Надстиру» присвячена Лесі Українці, вшановуючи її неминущу спадщину як жінки з великим серцем і почуттям патріотизму, що надихала українців на героїчні вчинки. Прикметно, що видавництво приділяє підвищену увагу знаменним ювілеям, про що свідчать матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Леся Українка і родина Косачів у контексті української та світової культури», організованої СНУ ім. Лесі Українки. Серед кількох волинських видавництв саме це видавництво лідирує у виданні краєзнавчої літератури, значну частину якої складають словники, статистичні збірники та матеріали різноманітних форумів. [13]

Слід зазначити, що серед краєзнавцями, етнографами та істориками Волині стоїть завдання заглибитися в історичні деталі окремих населених пунктів, районів та регіонів, всебічно дослідити їхню різноманітну культуру та звичаї. Нагальною потребою є синтез цього багатства історичного досвіду в ширшому контексті історії України. Вирішенням таких завдань у межах області займається Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України, створена 17 листопада 1989 р., яку тривалий час очолював видатний науковець Г. В. Бондаренко. Завдяки його наполегливій практичній і щоденній роботі організації продовжувала залучати до краєзнавчої справи все більше осіб, підтверджуючи слова О.П. Реєнта, який визнавав, що «дослідники історії Волині стоять в авангарді українського краєзнавчого руху». [11]

Після завершення безпрецедентного 26-томного історичного літопису міст і сіл Української РСР подальші спроби в цій галузі були епізодичними. Переважно публікації були зосереджені на історії регіонів України та окремих міст і сіл. У 1990-ті роки з історії міст і сіл Волині та Полісся вийшли друком численні праці, зокрема книги, брошури, статті, а також значний масив документів і матеріалів. Цей літературний доробок

ґрунтується на краєзнавчих дослідженнях волинських дослідників/ Частина публікацій увійшла до збірників наукових конференцій з історичного краєзнавства, що потребує окремого аналізу. Хоча основна увага була прикута до таких великих міст, як Луцьк, Володимир-Волинський, Ковель, Нововолинськ, а також населених пунктів з багатими історико-культурними традиціями, окремі публікації заглиблювалися в історію менших міст, містечок та сільських поселень, часто приурочуючись до визначних дат. Поштовхом до зростання інтересу до історії Волині та активізації краєзнавчих ініціатив можна вважати Шосту Всеукраїнську конференцію з історичного краєзнавства, що відбулася у 1992 році в Луцьку, збірник тез якої містив окремий розділ, присвячений волинському краєзнавству. [43] Особлива увага до історії населених пунктів регіону підкреслювалася публікацією матеріалів і тез краєзнавчих конференцій у 1991-1998 роках. [63]

Помітною подією стала Восьма історико-краєзнавча конференція «Минуле і сучасне Волині. Літописні міста і середньовічна культура», присвячена 910-річчю першої літописної згадки про Луцьк. Матеріали конференції охоплювали найдавніші часи в історії не лише Луцька, а й понад 20 інших населених пунктів. Серед тем - археологічні дослідження давньоруських міст, історія літописів різних населених пунктів, дискусії щодо локалізації давньоруського Угровська. Авторами цих праць були відомі дослідники, науковці та краєзнавці Волині, які торкалися широкого кола тем від історії давньоруських міст до питань середньовіччя, геральдики та правового статусу міст у XVI столітті. Серед авторів збірника - авторитетні дослідники, науковці та краєзнавці Волині, зокрема, М. Кучинко, який досліджував історію давньоруських міст. Широке коло праць було присвячене науковим дослідженням середньовічних міст, зокрема, Горохова (Л. Гайдай), Жидичина (І. Майданець), Любомля (О. Остапюк), Колок (Романова) (В. Рожко), Любешова (О. Бренчук), Олики (О. Карліна), повітові центри Волинського воєводства (В. Кудь), геральдики (Г. Бондаренко), правового статусу міст Волині у XVI ст. (Є. Франчук). [44]

Дев'ята міжнародна історико-краєзнавча конференція 1998 р. на тему «Минуле і сучасне Волині. Олександр Цинкаловський і регіон», була присвячена видатному українському історичу та Володимиру-Волинському і зібрала дослідників з різних регіонів, які підготували змістовні публікації з історії міста та Володимир-Волинського району. У збірнику матеріалів конференції було виділено окрему секцію «Населення, господарство, природа», де були представлені краєзнавчі нариси до 800-річчя Каменя-Каширського, Камінь-Каширського району у роки Другої світової війни, смт. Ратного, с. Залізниця, с. Світязь та середньовічну торгівлю в Ковелі. [45]

Слід зазначити, що в роки незалежності України тематиці краєзнавчого дослідження Волині приділяли увагу і науковці при обранні тем кваліфікаційних робіт. Для прикладу у Волинському державному університеті О. Жук та В. Петрович під керівництвом професора М. Кучинського захистили дві докторські дисертації, присвячені давній історії Луцька та Володимира-Волинського. Ці дисертації охоплювали різні аспекти, включаючи археологічні дослідження, історичну топографію та топоніміку. Створення аспірантури у Волинському університеті, а також заснування видавництва «Вежа» сприяло збільшенню кількості публікацій краєзнавчих досліджень. Ці дослідження переважно знаходять своє місце в гуманітарних розділах «Наукового вісника Волинського державного університету імені Лесі Українки» та «Збірника науково-методичних праць історичного факультету». На кафедрах історичного факультету були успішно захищені численні дипломні роботи з історії міст і сіл регіону, які охоплюють різноманітні теми, зокрема Ковеля, Любомля, Любешова, Сенкевичівки, а також різні історичні періоди Луцька та Володимира-Волинського. Ці тези знаменують початок ґрунтовних досліджень і слугують потенційною основою для майбутніх комплексних публікацій з історії населених пунктів регіону. Окремі публікації присвячені установам та підприємствам, інші заглиблюються у життя та діяльність окремих осіб, які зробили значний внесок в історію регіону, міста, села. [10]

Більшість праць з цієї тематики складають історико-краєзнавчі нариси, представлені у вигляді книг та брошур, що вийшли у зазначений у назві статті період. Зокрема, це література про Любешівський [42], Ратнівський [25], Турійський райони, а також Турійськ [64], Луцьк [23], Ковель [58], Камінь-Каширський [24], Берестечко [62] та ін. Окремі публікації заглиблюються у давню історію населених пунктів, що помітно пов'язано з дослідженнями, які проводилися як місцевими, так і запрошеними археологами. [8]

Окремими напрямками видавничої та організаційно-культурної діяльності Волині стала публікація комплексних видань, які охоплюють різні аспекти сучасного життя. Прикладами таких видань за років незалежної України можуть слугувати інформативний путівник «Все про Луцьк» (1995) [16] та ілюстрована хроніка політичних подій на Волині у 90-х роках ХХ століття (1999). Ця хроніка подає хронологічну послідовність змін, що відбувалися в селах і містечках Волинської області, доповнена фактами, подіями та фотографіями. [12] Відомий дослідник та краєзнавець В. Денисюк відзначився у цій царині виданням історико-краєзнавчого довідника «Волинь. Події, факти, цифри» (1997), спеціально адаптованого для краєзнавців, екскурсиводів та туристів. [20] У 1997 році також Денисюк написав два історико-краєзнавчі нариси. «Зачаровані мистецтвом» присвячений 40-річчю Луцького міського будинку культури - Народного дому «Просвіта» [21], а другий нарис, «Золота нива «Колоса»», розповідає про багату творчість та людей, які стоять за народним ансамблем пісні і танцю з Торчина. [22] Духовний і культурний розвиток Волині впродовж століть відбувався в рамках релігійно-церковної діяльності, що охоплювала різні конфесії. Відтак, дослідники та краєзнавці приділяють значну увагу вивченню історії церков, монастирів, їхнього існування в різних населених пунктах. Серед документальних краєзнавчих видань помітним є «Пом'яник» (2000) Луцького Хрестовоздвиженського братства 1618 року, профінансований сучасним Волинським крайовим братством святого

апостола Андрія Первозванного. Ця книга містить імена братчиків, відомих діячів епохи до 1913 року. [52] Історія монастирів на Волині та Поліссі є предметом зацікавлення, про що свідчать такі видання, як «Православні монастирі Полісся» (1996) [54], В. Рожка «Древні святині Полісся» (1995) [55, «Православні монастирі Волині та Полісся» (2000). [57] Історія кожного населеного пункту, району та регіону в цілому нерозривно пов'язана з його мешканцями. Заснування та розвиток міст і сіл, зокрема, створення вулиць, церков, палаців, фабрик, заводів тощо - це колективна праця людей, яка часто охоплює кілька поколінь. У Волинській області також безліч пересічних мешканців та відомих історичних постатей зробили значний внесок у національну та світову культуру. У цьому контексті вирізняється ще один жанр краєзнавчої літератури – мемуари, які відображають особистий погляд на історичні періоди. Наприклад, книга Ірини Левчанівської «Далеке і близьке» пропонує спогади про Луцьк міжвоєнного та радянського періодів. [27] Мемуари про видатних особистостей, таких як Нестор Бурчак, ректор Луцького педагогічного інституту, задокументовані у спогадах «Чуєш, брате мій...», пропонуючи погляди тих, хто з ним тісно взаємодіяв. [1]

Ще одним напрямком діяльності місцевих краєзнавців є економічний розвиток, який є невід'ємним аспектом історії Волині, а публікації, що деталізують історію регіональних підприємств, сприяють розумінню економічного стану регіону. Прикладом є ілюстрований нарис до 50-річчя шахтарського міста Нововолинська під назвою «Територія пріоритетного розвитку Волинської області зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності» (2000). У цій літературі досліджується взаємозв'язок міської економіки з сільським господарством, гірничодобувною промисловістю, обробною промисловістю, транспортом, освітою, культурою, охороною здоров'я та іншими галузями національної економіки. [46]

Ілюстрацією історії конкретного підприємства є історико-публіцистичний нарис О. Бермана «Епоха на прохідній». Ця книга, написана досвідченим працівником і ключовою фігурою Луцького приладобудівного

заводу, одного з найстаріших промислових закладів міста. Нарис заглиблюється у шлях підприємства і розповідає про його функціонування та еволюцію. [4] Певні аспекти краєзнавчих досліджень зосереджуються на, здавалося б, незначних подіях, які, тим не менш, мали суттєвий вплив на поселення та його мешканців. Наприклад, воєнні події залишили незгладимий слід у Володимирі-Волинському, закарбувавши не лише рани, але й нестерпний спогад про жорстоке поводження з військовополоненими та спустошення, яке вони зазнали у концтаборі. Краєзнавець А. Кондратюк написав історико-документальний роман «Бої «Норд 365» (1995), в якому розкрив долі багатьох людей, як військовополонених, так і мешканців Володимира-Волинського та його околиць. [33]

Отже, краєзнавчий рух на Волині за часів незалежної України переживає потужну фазу, позначену сплеском наукової активності, стійкою видавничою діяльністю та глибоким прагненням зберегти культурну тканину регіону. Розпад комуністичної системи та усунення ідеологічних бар'єрів проклали шлях до зростання інтересу до історичної спадщини та рідної історії. За роки незалежності з'явився різноманітний видавничий доробок, в якому представлені як державні, так і недержавні структури, що роблять свій внесок у багатство літературної продукції Волині. Тематичний аналіз показує помітні зрушення під впливом комерціалізації, коли приватний сектор орієнтується на масовий попит, особливо в художній літературі. Технологічний прогрес відіграє ключову роль, оскільки видавничі інституції надають пріоритет матеріально-технічному вдосконаленню, що призводить до випуску високоякісної продукції.

Невід'ємною частиною краєзнавчого руху стала наукова співпраця, яка часто каталізується всеукраїнськими конференціями. Результатом такої співпраці є численні публікації, що сприяють збереженню історичної пам'яті та надають цінну інформацію про минуле регіону. Сталі видавництва краєзнавчої літератури Волині демонструють стійкість.

3.2. Огляд проблем сучасного краєзнавства та перспективи їх вирішення

У ХХІ столітті українське суспільство зіткнулося з низкою суттєвих викликів, як внутрішніх, так і зовнішніх, зумовлених плином часу. Вироблення ефективного алгоритму стає необхідною умовою для розшифровки формули подальшого прогресу українського суспільства в таких сферах, як політика, економіка, освіта, наука, культура та духовність. Неспроможність дати адекватні відповіді на ці цивілізаційні виклики може призвести до позиціонування України як регресивної та маргінальної периферії в європейському цивілізаційному просторі. Зважаючи на це, національна еліта повинна послідовно визнати, що ключовим фактором перетворення українського суспільства на динамічну і розвинену спільноту є завершення формування сучасної української нації та становлення громадянського суспільства. У рамках загальної мети формування модерної української нації важливим аспектом є відродження національної свідомості та колективної пам'яті через розвиток досліджень у царині краєзнавства. Сучасній освіті, зокрема гуманітарній та історичній, відводиться першочергова роль у закладенні необхідних засад для формування свідомих громадян, здатних розкрити свій творчий потенціал та реалізувати як особисті, так і суспільні інтереси. Відтак, підкреслюється важливість історичної освіти в осмисленні складних пластів далекого минулого, зокрема, таких епізодів, як втрата державності та подальші спроби її відновлення. Це передбачає розпізнавання закономірностей і тенденцій внутрішнього розвитку як у загальноукраїнському, так і в регіональному контекстах. Водночас краєзнавство стає ключовим у з'ясуванні, відновленні та збагаченні джерел національної пам'яті. Його роль поширюється на відродження, зміцнення та активізацію національної свідомості на місцевому та регіональному рівнях. Суспільство, яке бере участь у вивченні своєї історії, активно зберігає свою історичну та культурну спадщину, примножує скарбницю культурних надбань, прищеплює кожному громадянину глибоке

почуття пошани до минулого свого народу та історичних пам'яток. Отже, таке суспільство є не лише стійким, але й здатним до творчого розвитку. У цьому трансформаційному процесі історичне краєзнавство, як невід'ємна складова історичної освіти, відіграє ключову роль, спрямовуючи та формуючи наратив колективної пам'яті та збереження культури. Краєзнавство як міждисциплінарна галузь знань спирається на природничі, історичні та мистецтвознавчі основи, а зростаючий інтерес до історичної локальної історії в Україні є цілком обґрунтованим і зумовлений кількома факторами:

1. Сплеск місцевих та регіональних історичних досліджень.

Нещодавні зміни у суспільних та державних соціально-економічних і політичних пріоритетах спричинили сплеск місцевих та регіональних історичних досліджень. Фокус на мікроісторію слугує об'єктивним індикатором кризи та вичерпаності традиційних макроісторичних підходів. Недостатність макроісторичних висновків, статистичних показників, схильність домінуючої парадигми до звуження історичного минулого призвели до появи мікропідходів. Розвиток нових теоретико-методологічних засад в історичній науці створює підґрунтя для вивчення локальних об'єктів.

2. Введення до наукового обігу регіональних історичних джерел.

Актуальність локальної тематики посилюється розсекреченням регіональних історичних джерел, раніше прихованих у фондах СРСР. Таке розсекречення сприяє комплексному дослідженню історії краєзнавчого руху, виявленню його місця в системі національної освіти радянської доби, проливає світло на прогалини в регіональній історії, а також досліджує мотиви згорання краєзнавчого руху.

3. Подолання хибних уявлень про «малу історію».

Науковці активно спростовують хибне уявлення про те, що «мала історія» не має власного методологічного підґрунтя. Теоретичні засади історичного краєзнавства охоплюють різні напрями, течії та теорії у філософії, історії та

історіософії, серед яких найбільш близькими до істини вважаються синергетичний, стадіально-хвильовий підходи.

4. **Поява «історії повсякденності».** Зростання популярності «історії повсякденності» зміщує пріоритети досліджень у бік історії регіону, сім'ї та соціальної історії. Антропологічний підхід звертає увагу на ментальність, етнічну приналежність, символи та цінності людей у минулому, часто вкорінені в регіональних відмінностях. Це підкреслює значення історії повсякденності у розширенні сфери історичного знання.

5. **Державна підтримка історичного краєзнавства.** Послідовна підтримка краєзнавства, в тому числі історичного, з боку держави є очевидною. Президентські укази та ініціативи заохочують інтеграцію краєзнавства в освітні системи, що призводить до створення курсів, музеїв, екскурсійних маршрутів та реставраційних проектів. Провідну роль у цьому процесі відіграють громадські ініціативи та самовіддана праця освітянської інтелігенції.

Поєднання цих факторів сприяло тому, що краєзнавство посіло чільне місце в системі культури, що позначилося включенням історичного краєзнавства в навчальні програми університетів і шкіл. Ліквідація політичної цензури у книговидаванні, поява альтернативної навчальної літератури та конкурентне середовище для підготовки підручників позитивно вплинули на цю галузь, що призвело до безпрецедентного обсягу опублікованих матеріалів за часів незалежності України. Однак, незважаючи на цей прогрес, єдині концептуальні засади, критерії та методологічні принципи створення підручників з історичного краєзнавства досі не вироблені, а існуючі видання відрізняються за змістом, методичними рекомендаціями та ілюстративним матеріалом. [31]

На думку видатного краєзнавця Волині Г. Бондаренка, важлива проблема сучасного краєзнавства, пов'язана зі складнощами історичного знання та теоретичних оцінок. Проблема полягає у розбіжності між конкретною історією регіону та ширшими національними, європейськими чи

глобальними рамками періодизації. Ця розбіжність проявляється в тому, що ці періодизації ніколи не повністю відповідають унікальній історії певного регіону. На історичні та просторові концепції регіону впливають такі фактори, як природна географія, адміністрування, політика та соціально-економічні умови, що призводить до зміни меж та розміру регіону протягом історії. Розуміння історичного, специфічного та паралельного часу має вирішальне значення для формування історичного мислення. Воно дозволяє скласти синхроністичні таблиці, які порівнюють відомі регіональні та місцеві історичні події з подіями в Україні та світі. Історичне мислення також допомагає представити історичний час як частину континууму, відрізняючи конкретну історію від віртуальної реальності, створеної сучасними комп'ютерними технологіями.

Просторово-часове розуміння історії регіону є важливим для розуміння та застосування учнями фундаментального принципу історизму в історичній науці. Різні регіони, такі як Волинь, Полісся, Правобережжя, Подніпров'я, Лівобережжя, Слобожанщина, Поділля, Галичина, Подунав'я, Буковина, Запоріжжя, Таврія, мають унікальне історичне значення для кожної епохи, що підкреслює необхідність визнання дослідниками часових і просторових меж для осмислення внутрішнього життя, зовнішніх впливів і зв'язків цих земель у складі різних держав чи адміністративно-територіальних одиниць. В історичному краєзнавстві облік і вимір часу становлять методологічні проблеми. Перетворення минулих дат на сучасне літочислення та врахування регіональних відмінностей у використанні ер і календарів є ключовими проблемами. При цьому робота з архівними документами з історії православної та католицької церков вимагає практичних знань хронології через відмінності в календарних системах, таких як юліанський та григоріанський календарі, що використовуються цими церквами. Це стає особливо важливим у таких регіонах, як Західна Україна, де протягом століть панували різні держави з різними календарними системами. Ці хронологічні

проблеми підкреслюють важливість ретельного вивчення історичних джерел, щоб уникнути неточностей у розумінні та інтерпретації місцевої історії. [9]

Нині на виклики, що постають перед історичним краєзнавством, впливають значні трансформації, пов'язані зі здобуттям незалежності та державності України, появою нових націй, політичних утворень, економічних союзів та іншими глобальними змінами. У XXI столітті, яке характеризується посиленням інтеграційних процесів, людство дедалі більше прагне заглибитися в минуле, щоб отримати знання для майбутнього, вільного від помилок. Це прагнення має ґрунтуватися на визнанні універсальних прав і цінностей людини, підкреслюючи святість людського життя і цивілізації. Це визнання є ключовим у прийнятті будь-якої сучасної методології в історичному пізнанні. У цьому взаємопов'язаному глобальному контексті існує нагальна потреба сприяти глибшому розумінню нас самих і наших сусідів, з якими ми поділяємо спільну історичну долю. Особливо важливими для таких досліджень є прикордонні території, зокрема Волинь, Галичина та Крим, які історично були чи могли бути ареною конфліктів між сусідніми суб'єктами, але не обмежуються ними. Історичне краєзнавство, як і конкретні краєзнавчі дослідження, пропонують спосіб осягнути виміри історичного простору та окреслити його відмінності від безмежного простору. Поняття «мала батьківщина» - це конкретна територія, з якої людина починає свій свідомий життєвий шлях, розширюючи свій світогляд і практично розвиваючи своє розуміння простору - від безпосереднього середовища проживання до ширших понять, таких як село, місто, регіон, держава. Знання про власний край стає фундаментальним аспектом, до якого людина часто повертається впродовж життя, що дає їй змогу оцінювати та порівнювати інші землі. [59]

Доволі актуальною є і проблема взаємозв'язку між сучасною освітою та краєзнавством. Ґрунтовними працями у цьому напрямку відзначився представник київської наукової школи В. Кремень, який наголошував на необхідності концептуальної переоцінки змісту краєзнавчої освіти з метою

приведення його у відповідність до динамічної природи світу та еволюції ролі школи і вчителя. Ключовими індикаторами цієї трансформації є значна реструктуризація систем, перехідний процес у природничому та гуманітарному знанні, а також динамічні форми сприйняття соціокультурної реальності.

На думку В. Кременя що національна система освіти, основною метою якої є формування особистості демократичного громадянина, повинна прищеплювати критичне мислення, захист прав і переконань, толерантність, дотримання демократичних принципів і моральних норм. У структурі особистості як активного суб'єкта соціуму науковець підкреслює важливість краєзнавчої діяльності, наголошуючи на любові до Батьківщини, патріотизмі, творчому ставленні до краєзнавчої роботи.

Зміна функцій традиційних суспільств під впливом глобалізаційних процесів спонукає наголошувати на розширенні можливостей і поглибленні відповідальності всіх соціальних суб'єктів у формуванні майбутнього прогресу суспільства. При цьому підкреслюється взаємозв'язок процесів адаптації та індивідуалізації в соціокультурній трансформації, виступаючи за цілеспрямовану активізацію ролі соціальних акторів у свідомому та відповідальному культуротворенні. Існує необхідність визнати історичний розвиток краєзнавства в його науковому та педагогічному аспектах, визнаючи його інституціоналізацію та інтеграцію в освітній процес. Стратегічна спрямованість сучасної краєзнавчої теорії і практики, передбачає кілька прогностичних тенденцій: інтеграцію з іншими науками, теоретико-методологічне вдосконалення, створення координаційної системи підготовки майбутніх учителів-предметників. [39]

Актуальною проблемою сучасного краєзнавства є збереження пам'яток культури, особливо в контексті недостатнього фінансування їх охорони. Недостатність державного фінансування призвела до згорання реставраційних робіт на пам'ятках архітектури та містобудування, а також

археологічних досліджень. Це, в свою чергу, призвело до закриття реставраційних центрів та наукових установ, що займаються охороною пам'яток. Це питання є критично актуальним для збереження культурної спадщини України. Останнім часом ситуація з пам'ятками археології стала ще більш нестабільною через активізацію процесів роздержавлення та приватизації земельного фонду України. Охорона та збереження пам'яток, у тому числі відновлення втрачених, є життєво важливими складовими історико-культурного потенціалу країни.

Наразі тривають зусилля, спрямовані на вирішення цих завдань, серед яких вирішальну роль відіграє Всеукраїнський фонд відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини ім. О. Гончара. Заснований Президентом України у 1996 році, Фонд розробив комплексну програму реставрації 56 пам'яток XIX століття у різних регіонах України. Ця програма включала реставрацію таких визначних пам'яток, як Михайлівський Золотоверхий собор, Успенський собор Києво-Печерської лаври, Богоявленський собор Братського монастиря, Будинок Київського магістрату, Успенський собор у Полтаві та інші. Видатні особистості, такі як відомий український мистецтвознавець Борис Возницький, відіграли героїчну роль у цих реставраційних зусиллях. Його невтомні організаторські здібності сприяли відбудові замків у Золочеві, Жовкві та Підгірцях. Незважаючи на ці зусилля та певні успіхи в пам'яткоохоронній справі, загальна проблема збереження історико-культурної спадщини України залишається актуальною як для державної влади, так і для громадськості. Вирішення цього питання має першочергове значення для формування національної свідомості та виховання в суспільстві почуття відповідальності за збереження спадщини, переданої від попередніх поколінь. [17]

Сучасна проблема доступу до архівів у сфері краєзнавства в Україні є багатогранним викликом, що має глибоко вкорінені та об'єктивні чинники. Проблема виходить за рамки суто бюрократичних перепон, охоплюючи питання недостатнього фінансування, кадрового забезпечення та застарілої

архівної інфраструктури. Перед архівною системою стоїть складне завдання збалансувати збереження історичних документів для майбутніх поколінь зі зростаючим попитом на негайний і всебічний доступ до них з боку дослідників і громадськості. Архівісти опинилися в хиткому становищі, опинившись між пріоритетами збору та збереження документів і необхідністю забезпечення відкритого доступу до них. Брак фінансової підтримки не лише перешкоджає зусиллям зі збереження документів, але й призводить до нестачі персоналу, що впливає на якість послуг і час реагування на запити користувачів. Крім того, відсутність згадки про ретроспективну інформацію в Доктрині інформаційної безпеки України відображає ширшу байдужість до критичної ролі архівів у формуванні національної свідомості. Ця проблема, хоч і визнана, але потребує системних змін, включаючи законодавчі реформи, збільшення фінансування та зміну сприйняття функцій архівів, щоб забезпечити більш ефективну та зручну для користувачів архівну систему у сфері місцевої історії. [47]

Не менш важливою й складною, особливо в умовах триваючої війни з російською федерацією є і проблема подолання впливу радянської історіографії в краєзнавчих дослідженнях в Україні, що є складним і довготривалим викликом, який продовжує формувати розуміння історичних подій, зокрема у областях Східної України. Відбиток радянської історіографії помітний в інтерпретації та відображенні подій як на місцевому, так і на загальнодержавному рівнях, з тенденцією або замовчувати негативні процеси, або подавати їх у позитивному світлі на тлі нібито соціалістичних досягнень. Директива більшовицької партії після Жовтневої революції щодо переосмислення та виправдання історії для приведення її у відповідність до революційних заходів та радянського ладу призвела до руйнування історичної пам'яті за 74 роки радянського правління.

Зміна суспільного ладу в 1990-х роках призвела до зміни дослідницьких інтересів і пріоритетів, але вплив радянської історіографії залишився. Якщо за радянських часів основна увага приділялася вивченню

історії партії та її керівництва народним господарством, то в пострадянський період місцеві історики звернули свою увагу на ширші питання, такі як загальний розвиток народного господарства, історія козацтва та історія національних меншин. Однак залишки дослідницької тематики радянських часів збереглися, і проблема повного подолання впливу радянської історіографії залишається актуальною.

Однією з суттєвих перешкод є повільна адаптація краєзнавчого руху в регіонах Східної України до мінливих реалій. Деякі краєзнавці продовжують увічнювати у своїх дослідженнях міфи, кліше та стереотипи радянських часів, відтворюючи наративи, успадковані від радянської історіографії. Наприклад, деякі публікації з історії міст і підприємств Покровського району демонструють ностальгічний погляд на радянську систему, вихваляючи її досягнення і висловлюючи симпатію до СРСР. Такі роботи часто спираються на радянські джерела, увічнюючи викривлену перспективу, яка нехтує історичними реаліями, такими як Голодомор і репресії. Крім того, історичні міфи та сумнівні рішення, прийняті за радянських часів, такі як встановлення дат заснування населених пунктів, продовжують впливати на краєзнавчі дослідження. Збереження цих міфів навіть у пострадянський період перешкоджає об'єктивному і точному відображенню історичних подій.

Для вирішення цих проблем краєзнавців закликають об'єднатися навколо ідеї написання повної та правдивої історії міст і сіл України. Акцент робиться на підготовці та виданні історій, вільних від ідеологічних стереотипів, наповнених об'єктивною інформацією, заснованих на принципах науковості, об'єктивності, гуманізму, національної складової та цивілізаційності. Однак опір змінам та увічнення наративів радянської доби навіть у пострадянській незалежній Україні підкреслюють глибину проблеми та необхідність постійних зусиль для подолання впливу радянської історіографії у краєзнавчих дослідженнях. [41]

Проблема недостатнього залучення громадськості до краєзнавства постає як актуальне питання в сучасних краєзнавчих дослідженнях в Україні.

Незважаючи на зусилля науково-краєзнавчих експедицій, залишається прогалина в активному залученні широкої громадськості до збереження історико-культурної спадщини країни. Науково-краєзнавчі експедиції, які довели свою ефективність у залученні громадськості, регулярно проводяться в різних регіонах України. В рамках цих експедицій зазвичай проводяться тематичні круглі столи, наукові зустрічі, консультації з експертами, дискусії з питань збереження духовної та матеріальної культурної спадщини України. Наприклад, експедиції, присвячені історичним подіям, таким як 300-річчя Олешківської Січі, об'єднали провідних науковців, представників органів державної влади, викладачів, музейних експертів, краєзнавців, громадських діячів.

Національна спілка краєзнавців України (НСКУ) та інші організації беруть активну участь у проектах, спрямованих на розвиток музейної справи в країні. Ці ініціативи передбачають створення нових музеїв, запуск проектів. Співпраця з туристичними навчальними закладами та організаціями також призвела до розробки етнічних туристичних маршрутів та пізнавальних турів. Однак виклик полягає у забезпеченні широкої участі громадськості, особливо молоді. Докладаються зусилля для залучення молоді до краєзнавчого руху. НСКУ працює над підготовкою підручника «Основи краєзнавства», орієнтованого на учнівську молодь. Окрім того, висвітлюється ідея запровадження краєзнавства як обов'язкового предмета у школах та закладах вищої освіти як важливого кроку у вихованні поваги до минулого серед молодих поколінь. Для подальшого залучення молоді пропонується створення низових краєзнавчих осередків у школах та навчальних закладах, а також створення дитячих та молодіжних об'єднань з акцентом на краєзнавство. Крім того, молодіжні організації та товариства заохочуються до активної участі у загальнодержавних програмах та заходах, присвячених збереженню історичної пам'яті. Незважаючи на позитивні ініціативи щодо залучення громадськості до краєзнавчої роботи, існує розуміння того, що

весь потенціал краєзнавства в Україні ще не розкритий. Тому вирішення проблеми недостатнього залучення громадськості до краєзнавства залишається актуальним завданням для сучасної краєзнавчої діяльності. [38]

Отже, у сучасних реаліях краєзнавства в незалежній Україні виникають численні виклики, що відображають складну взаємодію суспільних, освітніх та культурних чинників. XXI століття принесло значні внутрішні та зовнішні виклики, що вимагають вироблення ефективних алгоритмів суспільного прогресу. Усвідомлення того, що позиціонування України в європейському цивілізаційному просторі залежить від вирішення цих викликів, визначає завершення формування модерної української нації та становлення громадянського суспільства як ключові завдання. Місцеві та регіональні історичні дослідження переживають сплеск активності та поширення серед науковців та дослідників, що свідчить про перехід від традиційних макроісторичних підходів до мікроісторичних перспектив. Розсекречення регіональних історичних джерел, колись прихованих у радянських архівах, суттєво збагатило вивчення місцевої тематики та розкрило історію краєзнавчого руху в рамках системи національної освіти.

Всупереч хибній думці, що «малій історії» бракує методологічних засад, науковці активно спростовують це уявлення, наголошуючи на важливості досліджень повсякденного життя для розуміння регіональних відмінностей. Державна підтримка краєзнавства простежується у президентських ініціативах, проте відсутність єдиних концептуальних засад для підручників з історичного краєзнавства є проблемою. Історична освіта вважається першочерговою, особливо в розумінні хронік далекого минулого. Проблеми з переведенням минулих дат у сучасне літочислення та подолання регіональних відмінностей у календарних системах підкреслюють важливість ретельного вивчення історичних джерел, щоб уникнути неточностей.

Збереження пам'яток культури стикається з перешкодами через недостатнє фінансування, що призводить до згорання реставраційних робіт. Хоча зусилля таких організацій, як Всеукраїнський фонд відтворення

видатних пам'яток архітектури та побуту ім. О. Гончара, відіграють вирішальну роль, загальна проблема збереження історико-культурної спадщини України залишається актуальною. Доступ до архівів у краєзнавчих дослідженнях ускладнюється бюрократичними перепонами, недостатнім фінансуванням, кадровими проблемами та застарілою інфраструктурою. Подолання впливу радянської історіографії, особливо в регіонах Східної України, є довгостроковим завданням, що вимагає постійних зусиль для написання повної та неупередженої історії українських міст і сіл.

Незважаючи на наукові та краєзнавчі експедиції, нагальною проблемою залишається недостатнє залучення громадськості до місцевої історії. Ініціативи із залучення молоді через розробку підручника з краєзнавства, запровадження краєзнавства як обов'язкового предмета та створення низових краєзнавчих осередків є важливими кроками у вихованні поваги до минулого серед молодих поколінь. Насамкінець, незважаючи на прогрес, досягнутий у різних аспектах краєзнавчих досліджень, постійні виклики вимагають постійних зусиль від науковців, освітян, політиків та громадськості, щоб забезпечити ефективне збереження та розуміння багатой історичної та культурної спадщини України. Динамічна взаємодія історичної свідомості, освітніх реформ та громадської активності є основою для формування динамічного та поінформованого суспільства, глибоко пов'язаного зі своїм минулим.

Висновки до розділу III

У розділі III дослідження розглядається сучасний стан розвитку краєзнавства Волині в роки незалежності України, акцентується увага на двох основних аспектах: видавничо-краєзнавчій діяльності вітчизняних дослідників, а також огляд проблем сучасного краєзнавства та перспектив їх вирішення. У роки після здобуття Україною незалежності помітно відродився інтерес до місцевої історії, особливо у Волинській області. Це відновлення інтересу проявляється у поширенні видавничої діяльності та

залученні нових дослідників та ентузіастів до вивчення краєзнавства. Різноманітні видавничі організації Волині, такі як «Надштирія», «Твердиня» та «Волинські старожитності», зробили значний внесок у розмаїття видавничого потенціалу. Ці установи розвинули свою матеріально-технічну базу, орієнтуючись на якісні виробничі процеси. Регіональний книговидавничий процес відіграв вирішальну роль у відновленні зв'язку з минулим і подоланні творчих обмежень, накладених за радянських часів.

Волинська обласна друкарня, яка функціонує ще з радянських часів, у 1990-х роках перейшла на видання різноманітних матеріалів, зокрема праць з краєзнавства. Ці видання охоплюють широке коло тем – від історії Волині у міжвоєнний період та Другої світової війни до українсько-польських відносин. Значні праці краєзнавців В. Рожка та М. Киричука виправили історичні неточності та надали правдиві відомості про історію краю. Краєзнавчий рух на Волині також користується підтримкою таких організацій, як Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Ці організації відіграють невід'ємну роль в організації конференцій та виданні краєзнавчих праць, тим самим сприяючи формуванню національної ідентичності та культурному розвитку регіону та країни. Незважаючи на прогрес у краєзнавчих дослідженнях, є кілька проблем, які потребують вирішення:

- Відродження національної свідомості та пам'яті: відродження національної свідомості та пам'яті через краєзнавчі дослідження має вирішальне значення для становлення української нації та громадянського суспільства.
- Виклики історичної освіти: існує потреба в концептуальному переосмисленні змісту краєзнавчої освіти, щоб узгодити його з динамічним глобальним середовищем. Розробка нових теоретико-методологічних основ в історичній науці необхідна для вивчення локальних об'єктів.

- Збереження пам'яток культури: недостатнє фінансування охорони пам'яток культури залишається значною проблемою. Реставраційні зусилля таких організацій, як Всеукраїнський фонд реставрації видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини, є важливими, але недостатніми для вирішення загальної проблеми.
- Доступ до архівів: доступ до архівів у краєзнавчих дослідженнях ускладнений бюрократичними перепонами, недостатнім фінансуванням та застарілою інфраструктурою.
- Подолання впливу радянської історіографії: необхідно подолати вплив радянської історіографії, особливо на Сході України, де вона продовжує формувати розуміння історичних подій.
- Залучення громадськості до краєзнавчої діяльності: незважаючи на різноманітні ініціативи, все ще існує прогалина в активному залученні широкої громадськості, особливо молоді, до краєзнавчої діяльності.

Ці виклики вимагають спільних зусиль науковців, освітян, політиків та громадськості для забезпечення збереження та розуміння багатої історичної та культурної спадщини України. Взаємодія історичної свідомості, освітніх реформ та громадянської активності формує основу динамічного та поінформованого суспільства, глибоко пов'язаного зі своїм минулим. Розв'язання цих проблем має важливе значення для подальшого розвитку та збагачення краєзнавства в таких регіонах, як Волинь, та по всій Україні.

ВИСНОВКИ

Дослідження заглиблюється в концепцію регіонального краєзнавства, простежуючи його коріння до примітивних знань, необхідних для виживання, таких як полювання, рибальство та сільське господарство. Ранні знання, про які свідчать археологічні знахідки, такі як кістяні пластини з піктограмами, відігравали вирішальну роль у культурній передачі. Цей розділ висвітлює внесок античних вчених, таких як Геродот і Птолемей, у документування географії, культури та мешканців Північного Причорномор'я, закладаючи основу для структурованих краєзнавчих досліджень. Еволюція української етнографії простежується через різні етапи, від її зародження до організації як наукового дослідження. Ця еволюція ознаменована переходом від описового та спонтанного характеру збору інформації до більш наукового підходу, що включає методології географії, історії та етнографії. Міждисциплінарний характер української краєзнавчої історії проілюстрований у працях таких діячів XVIII ст., як Кирилов і Татищев, які поєднували географічну та історичну перспективи. Відзначено відродження краєзнавства в епоху Відродження та Просвітництва, підкреслюючи його інтеграцію в навчальні матеріали та його роль у сприянні глибшому зв'язку з національною спадщиною. Ця сучасна епоха українського краєзнавства сформована політичною історією країни, зі значним внеском таких інституцій та діячів, як Наукове товариство імені Шевченка, М. Грушевський та Іван Франко, незважаючи на виклики, пов'язані з політичними змінами та інтеграцією до Російської імперії. Краєзнавство характеризується багатогранністю, еволюціонуючи від простої наукової дисципліни до складної галузі з добре розвиненою науково-методологічною та концептуально-термінологічною базою. Ця еволюція привела до узагальнень, що охоплюють тривалі періоди і уточнення в науково-методологічних основах географічної етнографії.

Видатні географи і методологи, зокрема М. Баранський, О. Барков та багато інших, сприяли розвитку краєзнавчих аксіом і постулатів. У доповіді висвітлено різні трактування краєзнавства як наукової дисципліни, методу регіонаознавства та предмета викладання. Також наголошується на ролі краєзнавства як наукового руху для популяризації регіональних знань та громадського руху за збереження спадщини. Запропоновано генетичний факторний підхід для структурування локальних досліджень, орієнтуючись на територію, час і людей. Географічна етнографія представлена як синтетична, міждисциплінарна наука, оптимальною одиницею дослідження якої є історико-географічна країна (ГГК). Такий підхід дозволяє детально дослідити просторову організацію українського етнічного масиву та диференціацію ГГК. Історико-краєзнавчий процес висвітлюється в контексті наукових досліджень культурного простору України, підкреслюється його унікальні дослідницькі методології та джерельна база. Історико-краєзнавчі дослідження пропонують всебічний погляд на історію регіону, інтегруючи ідеї з різних суміжних наук. Популяристичність краєзнавства пояснюється його здатністю синтезувати минулі, теперішні та майбутні перспективи, підкріплені державною підтримкою та інтеграцією в систему освіти.

Падіння комуністичного режиму в Україні стало поворотним моментом, що дозволило більш відкрито досліджувати історичні та культурні явища. Цей період призвів до відновлення інтересу до місцевої історії, раніше затьмареної або зміненої ідеологічними упередженнями. Особливо помітною стала увага до Волині з її багатомітною історичною спадщиною, яка посіла унікальне місце в ширшому наративі української історії. За радянських часів дослідження на Волині зіткнулися зі значними обмеженнями через політичний та ідеологічний тиск. Незважаючи на ці виклики, такі дослідники, як Р. Арцишевський, Г. Бондаренко, Н. Бурчак, зробили свій внесок у розвиток краєзнавства, хоча їхні праці часто відображали ідеологічну позицію режиму. Луцький педагогічний інститут,

наприклад, відіграв вирішальну роль у виданні збірників краєзнавчих досліджень, надаючи цінну інформацію про минуле регіону.

Наприкінці ХХ століття на Волині відродилася краєзнавство та етнографія. Це ознаменувалося публікацією великих праць з історії різних населених пунктів і районів Волині, які збагатили краєзнавчу розповідь. Створення туристичних путівників та нарисів ще більше сприяло поширенню знань про минуле краю. У сучасний період відбувся зсув у бік більш цілісного та неупередженого розгляду історії Волині. Дослідники переоцінюють наукову спадщину етнографів другої половини ХХ століття, контекстуалізуючи їхній внесок у ширші рамки української історії. Це вкрай важливо для збереження історичної спадщини регіону та розуміння впливу політичних та ідеологічних сил на розвиток краєзнавства та етнографії. Внесок української діаспори, зокрема волинської, сприяв збереженню та вивченню історії та культури краю. Еміграція волинян по всьому світу призвела до утворення краєзнавчих товариств і груп, особливо в таких місцях, як Вінніпег (Канада). Ці зусилля діаспори мали вирішальне значення для збереження культурної ідентичності волинян та забезпечення альтернативного радянській історіографії нарративу. Такі видання, як «Хроніка Волині» та інші твори діаспори, розширювали уявлення про історію краю, охоплюючи різні аспекти від найдавніших часів до новітніх подій. Такі особистості, як митрополит Никанор Абрамович та Максим Бойко, зробили значний внесок у вивчення та збереження історії Волині. Їхня робота в діаспорі збагатила розуміння минулого Волині та створила міст між діаспорою та їхньою батьківщиною, зробивши значний внесок у культурний та науковий потенціал України. Відновлення уваги до місцевої історії в таких регіонах, як Волинь, має вирішальне значення для всебічного розуміння різноманітної історії України.

Сучасний етап розвитку волинського краєзнавства в Україні характеризується відродженням інтересу до її історичної спадщини та вивченням краєзнавства. Цей період характеризується динамічним

зростанням краєзнавчого руху, збільшенням участі нових ентузіастів і науковців, значними зрушеннями в національній освіті, науці та культурі. Демонтаж комуністичної системи в Україні став каталізатором цього відродження, усунувши ідеологічні та комунікативні бар'єри, які раніше перешкоджали прогресу в різних наукових галузях, включаючи гуманітарні. Про розквіт видавничої справи на Волині свідчить низка публікацій окремих науковців та регіональних видавничих організацій. До них належать різні державні та недержавні видавничі установи, такі як «Надштиря», «Твердиня», «Ініціал», «Медіа», «Волинські старожитності». Ці видавництва відіграють ключову роль з моменту здобуття Україною незалежності, роблячи свій внесок у літературний комплекс різноманітними творами.

Видавничі установи Волині розвивають свою матеріально-технічну базу, орієнтуючись на технологічні процеси високого рівня та якість продукції. Ці організації, як минулі, так і нинішні, накопичили професійний досвід у літературному, художньому та технічному редагуванні, а також у сфері управління друком. Після здобуття незалежності відбувся помітний зсув у розвитку книговидання на Волині, який вступив у фазу реставрації та становлення. Сучасна поліграфічна інфраструктура Волині здатна виготовляти широкий спектр якісної поліграфічної продукції. Станом на 2002 рік на Волині налічувалося 21 друкарське підприємство різних форм власності, що свідчить про різноманітний і міцний видавничий потенціал. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України відіграє значну роль у популяризації краєзнавства в регіоні, організовує науково-історичні та краєзнавчі конференції, сприяє численним виданням під егідою Національної спілки краєзнавців.

Незважаючи на ці досягнення, залишаються проблеми з усуненням прогалин та упереджень, спричинених попередніми політичними та ідеологічними обмеженнями. Однак нинішня тенденція до більш ґрунтовного та об'єктивного аналізу історії Волині є позитивним кроком на шляху до розуміння не лише минулого регіону, а й його місця в ширшому

українському наративі. Таким чином, вивчення місцевої історії, особливо в таких регіонах, як Волинь, має важливе значення для розуміння нюансів історичної та культурної еволюції України. Це подорож, яка переплітає регіональні особливості з ширшим національним контекстом, пропонуючи всебічний погляд на багату та різноманітну історію України. Такий фокус на локальній історії не лише збагачує академічний дискурс, а й відіграє значну роль у формуванні національної свідомості та ідентичності, життєво важливих для прогресивного розвитку країни та інтеграції в ширший європейський культурний простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. «Чуєш брате мій...». Спогади про Н. В. Бурчака. Луцьк : Вежа, 1999. 60 с.
2. 3 Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. Матеріали ХХІХ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 490-й річниці надання Ковелю Магдебурзького права : Зб. наук. пр., м. Ковель, 5–6 груд. 2008 р. Луцьк, 2008. С. 356.
3. Баженов Л. Регіональні дослідження України істориками західної української діаспори (1921-2001 рр.). Історія України: маловідомі імена, події, факти. Донецьк, 2001. С. 237–243. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Istoriia_Ukrainy_Malovidomi_imena_podii_faktu/Vypusk_16.pdf (дата звернення: 08.12.2023).
4. Берман О. Епоха на прохідній : історико-публіцист. нарис. Луцьк : Медіа, 2000. 156 с.
5. Богуш М. Волинське книговидання: історія і традиції. Луцьк : Надстир'я, 2002. 18 с.
6. Богуш М. І. Книжковий сад «Надстир'я» (1992–2002). Статті. : історико-краєзнавче вид. Луцьк : Надстир'я, ТзОВ «Ков. міська друк.», 2002.

7. Бойко М., Ворон В. Волинознавство у Північній Америці (1949-1994 роки). Волинь і волинське зарубіжжя : тези доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф., м. Луцьк, 16–18 черв. 1994 р. Луцьк, 1994. С. 20–24.
8. Бондаренко Г. В. Михайлові Кучинку –археологу, історика, краєзнавцю і педагогу –80 літ. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. 2019. № 21. С. 24–27. URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/3/2> (дата звернення: 09.12.2023).
9. Бондаренко Г. В. Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства. Краєзнавство. 2011. № 3. С. 23–29. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/32612/05-Bondarenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.12.2023).
10. Бондаренко Г. Краєзнавчі публікації з історії міст і сіл Волинської області за 1991-2001 рр. Історія України: маловідомі імена, події, факти. Історія України. Маловідомі імена, події, факти. 2001. № 16. С. 333–342. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/14676/3/Vypusk_16-334-343.pdf (дата звернення: 09.12.2023).
11. Бондаренко Г., Шваб А. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України у 2014–2019 роках (До 30-річчя Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України). Краєзнавство. 2019. № 4. С. 164–168. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/174434/18-Bondarenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 09.12.2023).
12. Бортніков В. І. Волинь: 90-ті роки ХХ століття : ілюстр. літопис політ. подій. Луцьк : РВВ Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. 162 с.
13. Бундак О. Краєзнавча діяльність видавництв Волинської області. Краєзнавство. 2020. № 1. С. 205–221. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/174494/21-Bundak.pdf?sequence=1> (дата звернення: 09.12.2023).

- 14.Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 516 с.
- 15.Волинська обласна організація | Національна спілка краєзнавців України. Національна спілка краєзнавців України. URL: https://nsku.org.ua/?page_id=5861 (дата звернення: 20.12.2023).
- 16.Все про Луцьк : інформ. довід. Луцьк, 1995. 192 с.
17. Голубко В. Є., Середяк А. В., Генега Р. Я. Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень : курс лекцій. Львів : ЛНУ ім. Ів. Франка, 2011. Т. 2. 153 с. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/11/Посібник-Ч.2.pdf> (дата звернення: 11.12.2023).
- 18.Голубко В., Качараба С., Середяк А. Історичне краєзнавство. Навчальний посібник. Ч. І. Львів. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2005. 130 с.
- 19.Гуменюк Т. Розвиток краєзнавчих досліджень на Волині у другій половині 1940-х – першій половині 1980-х рр.: Історіографічні оцінки. Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, Івано-Франківськ. 2013. С. 277 – 286.
- 20.Денисюк В. Волинь. Події, факти, цифри. Луцьк, 1997. 144 с.
- 21.Денисюк В. Зачаровані мистецтвом. До 40-річчя Луцького міського Будинку культури - народного Дому «Просвіта». : історико-краєзнав. нарис. Луцьк : Надстир'я, 1997. 160 с.
- 22.Денисюк В. Золота нива «Колоса» : історико-краєзнав. нарис. Луцьк : Надстир'я, 1997. 104 с.
- 23.Денисюк В. Луцьку 910 років. Луцьк : Надстир'я, 1995. 64 с.
- 24.Денисюк В. Т. Літопис Камінь-Каширщини: Історико-краєзнавчий нарис. Луцьк : Надстир'я, 2001. 99 с.
- 25.Денисюк В. Т., Денисюк І. О. Ратнівщина: історико-краєзнавчий нарис. Луцьк : Надстир'я, 1998. 350 с.
- 26.Дубняк Кость. Що таке краєзнавство. Історія української географії – 2005. Вип. 12. С. 44-47.
- 27.Левчанівський І. Далеке і близьке. Нариси, статті. Луцьк. 2000. 216 с.

- 28.Калішук О. М., Дяченко В. М. Олександр Цинкаловський – видатний дослідник Волині та Волинського Полісся. 2015. С. 1–6. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kalischuk_Oksana/Oleksandr_Tsynkalovskyi_vydatnyi_doslidnyk_Volyni_ta_Volynskoho_Polissia.pdf (дата звернення: 08.12.2023).
- 29.Каталог книжок Інституту Дослідів Волині і Товариства Волинь у Вінніпезі. Вінніпег : Ін-т Дослідів Волині і Т-во Волинь у Вінніпезі, 1990. 18 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24691/file.pdf> (дата звернення: 08.12.2023).
- 30.Кашаба О. Історичне краєзнавство як складова національної освіти: теоретичний аспект. Краєзнавство. 2010. № 1 – 2. С. 97 – 104. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31978/12-Kashaba.pdf?sequence=1> (дата звернення: 13.12.2023).
- 31.Кашаба О. Історичне краєзнавство як складова національної освіти: теоретичний аспект. Краєзнавство. 2010. № 1-2. С. 96–104. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31978/12-Kashaba.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.12.2023).
- 32.Киричук М. Волинь – земля українська : нариси історії. 3-тє вид. Луцьк : Вол. обласна друк., 2000. Т. 1. 508 с.
- 33.Кондратюк А. «Норд 365 офлаг» бореться/Луцьк, 1995. 67 с.
- 34.Костриця М. Краєзнавча діяльність української діаспори у вивченні Волині. С. 1–10. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kostrzytsia_Mykola/Kraieznavcha_dialnist_ukrainskoi_diaspory_u_vyvchenni_Volyni.pdf (дата звернення: 08.12.2023).
- 35.Костриця М. Краєзнавчі студії в епістолярній спадщині І.І. Огієнка. 2001. URL: <https://studentam.net.ua/content/view/7192/97/> (дата звернення: 08.12.2023).
- 36.Костриця М. Роль діаспори у становленні сучасного Волинізнавств. Історія української географії. 2010. № 22. С. 38–44. URL:

http://catalog.library.tnpu.edu.ua/naukovi_zapusku/istor_geograf/IUG_22.pdf
(дата звернення: 08.12.2023).

37. Костриця М. Роль Товариства «Волинь» та Інституту дослідів Волині у Вінніпезі (Канада) у становленні наукового Волинознавства. С. 95–109. URL:
https://shron1.chtyvo.org.ua/Kostrыtsia_Mykola/Rol_tovarystva_Volyn_ta_Instytutu_doslidiv_Volyni_u_Vinnipezi_Kanada_u_stanovlenni_naukovoho_volynoznavstva.pdf (дата звернення: 08.12.2023).
38. Краєзнавство і політика пам'яті | Національна спілка краєзнавців України. Національна спілка краєзнавців України. URL:
<https://nsku.org.ua/?p=5007> (дата звернення: 11.12.2023).
39. Кремень В. Вітчизняне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасної освітньої парадигми. Краєзнавство. 2011. № 3. С. 10–15. URL:
https://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2014/12/kraj_2011_3.pdf (дата звернення: 10.12.2023).
40. Літопис Волині. Вінніпег : Ін-т дослідів Волині у Вінніпезі, 1961. 177 с. URL:
<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24003/file.pdf>
(дата звернення: 07.12.2023).
41. Луковенко С. П. Проблеми подолання впливу Радянської історіографії в краєзнавчих дослідженнях. Пам'ятєвий простір Донеччини. 2020. С. 207–212. URL:
<https://jfk.donnu.edu.ua/article/view/8639/8638> (дата звернення: 11.12.2023).
42. Любешівщина: історично-краєзнавчий нарис. Луцьк : Надстир'я, 1996. 151 с.
43. Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи : тези доп. і повідмл. II регіон. «Велика Волинь» і YI обл. іст.-краєзн. конф, м. Луцьк, 8–10 жовт. 1992 р. 1992.
44. Минуле і сучасне Волині: Літописні міста і середньовічна культур : тези доп. і повідмл. VI Вол. історико-краєзнав. конф. Луцьк, 1998. 134 с.

45. Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край : матеріали ІХ наук. історико-краєзнав. міжнар. конф. 20-23 січ. 1998 р. Луцьк : Надстир'я, 1998. 297 с.
46. Нововолинськ. Територія пріоритетного розвитку Волинської області зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності. Луцьк : Ініціал, 2000. 60 с.
47. Новохатський К. Забезпечення доступу до архівних документів очима архівіста. Доступ до архівних документів: законодавство і практика. 2010. С. 348–353. URL: <https://uin.gov.ua/dostup-do-arhivnoyi-informaciyi-represyvnyh-organiv/knygy/dostup-do-arhivnyh-dokumentiv-zakonodavstvo-i-praktyka-2010/dostup-do-arhivnyh-dokumentiv-zakonodavstvo-i-praktyka/zakonodavstvo-i-praktyka> (дата звернення: 11.12.2023).
48. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині / Г. Охріменко та ін. Луцьк : Друк., 2007. 374 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Okhrimenko_Hryhorii/Oleksandr_Tsynkalovskyi_ta_praistoriia_Volyni.pdf (дата звернення: 08.12.2023).
49. Онуфрійчук І. Літопис Волині. Вінніпег : Ін-т дослідів Волині у Вінніпезі, 1999. 353 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24272/file.pdf> (дата звернення: 07.12.2023).
50. П'ясецький В., Мандзюк Ф. Вулиці і майдани Луцька. Луцьк : Вол. обласна друк., 2005. 400 с.
51. Петранівський В. Л., Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство: навчальний посібник. 2-ге видання. Київ. Знання, 2008. 575 с.
52. Пом'яник. Луцьк : Вол. кра. Братство, 2000. 72 с.
53. Посилання: Указ Президента України “Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні” Краєзнавство. 2001. № 1-4. С. 9.
54. Православні монастирі Полісся. Луцьк : Надстир'я, 1996. 211 с.
55. Рожко В. Древні святині Полісся. Луцьк : Надстир'я, 1995. 152 с.

- 56.Рожко В. Є. Архів інституту дослідів волині та Товариства «Волинь» у Вінніпезі : архів. Луцьк : ПрАТ «Вол. обласна друк.», 2017. 58 с. URL: <https://volyn.archives.gov.ua/Publicat/Rojko.pdf> (дата звернення: 08.12.2023).
- 57.Рожко В. Православні монастирі Волині і Полісся. Луцьк : Медіа, 2000.
- 58.Семенюк А. В. Ковель : минуле і сучасне : іст. - краєзн. нарис. Луцьк : Надстир'я, 2000. 314 с.
- 59.Тронько П. Краєзнавство як складова навчально-виховного процесу. Краєзнавство. 2011. № 3. С. 5–10. URL: https://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2014/12/kraj_2011_3.pdf (дата звернення: 10.12.2023).
- 60.Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся : Краєзнав. слов. – від найдавніших часів до 1914 р. Вінніпег : Ін-т дослідників Волині, 1984. Т. 1. 601 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tsynkalovskyi_Oleksandr/Stara_Volyn_i_Volynske_Polissia_Tom_1.pdf (дата звернення: 08.12.2023).
- 61.Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся : Краєзнав. слов. – від найдавніших часів до 1914 р. Вінніпег : Ін-т дослідників Волині, 1986. Т. 2. 580 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/StVol_1986/StVol_1986.pdf (дата звернення: 08.12.2023).
- 62.Чучман Л. П. Берестечко : історико-краєзнавчий нарис. Луцьк : Надстир'я, 1997. 72 с.
- 63.Шоста Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність» : тези доп. і повідомл. Луцьк, 1993. 312 с.
- 64.Ярмолюк З. Про Турійськ і Турійський район: історико-краєзнавчі нариси. Луцьк : Вол. обл. друк., 2000. 28 с.
- 65.Ярмошик І. І. Становлення історичного краєзнавства Волині. Житомир : Волинь, 1998. 23 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/6002/1/Історичне%20краєзнавство.doc.pdf> (дата звернення: 13.12.2023).